

Jernej Kotar

Listina cesarja Friderika III. o izboljšanju kranjskega deželnega grba iz leta 1463

KOTAR Jernej, univ. dipl. zgod., SI-1275 Šmartno pri Litiji, Valvasorjeva ulica 20, jernejkotar_88@hotmail.com.

Listina cesarja Friderika III. o izboljšanju kranjskega deželnega grba iz leta 1463

Zgodovinski časopis, Ljubljana 70/2016 (153), št. 1-2, str. 68–96, cit. 123

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (De., Sn., En.)

Članek obravnava listino cesarja Friderika III. o izboljšanju kranjskega deželnega grba iz januarja leta 1463, ki spada med pomembnejše dokumente 15. stoletja. Njena izstavitev je postavljena v kontekst zgodovinskega dogajanja v tem burnem obdobju. V sklopu tega je pozornost posvečena tudi ustanovitvi častnih uradov dednega maršala, strežaja in točaja na Kranjskem in v Slovenski marki, saj so vzroki njihovega nastanka tesno povezani z omenjeno listino. Raziskava se ukvarja še z dvaintridesetimi poimensko naštetimi plemiči, pri čemer je dokazano, da ti niso predstavljali celotnega kranjskega kontingenta, namenjenega pomoči cesarju na Dunaj.

Ključne besede: Kranjska, Friderik III., heraldika, plemstvo, srednji vek.

KOTAR Jernej, BA in History, SI-1275 Šmartno pri Litiji, Valvasorjeva ulica 20, jernejkotar_88@hotmail.com.

The Charter by Frederick III on the Improvement of the Carniolan Coat of Arms from 1463

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 70/2016 (153), no. 1-2, pp. 68–96, 123 notes

Language: Sn. (De., Sn., En.)

The article deals with the charter by Emperor Frederick III on the improvement of the Carniolan coat of arms from January of 1463, which is one of the most important documents of the fifteenth century. Its issue is set in the context of historical events in this turbulent period. Attention has been turned to the establishment of honorary posts of the hereditary Marshall, Steward, and Cup-bearer in Carniola and in the Windic March, since grounds for their creation are closely linked to the aforementioned charter. The research also deals with thirty-two noblemen who are known by name; it has been proven that they do not represent the entire Carniolan contingent that helped the emperor in Vienna.

Key words: Carniola, Frederick III, heraldry, nobility, the Middle Ages

Uvod

Listina o izboljšanju kranjskega deželnega grba, s katero je cesar Friderik III. 12. januarja 1463 nagradil svoje zveste kranjske deželane, spada med pomembnejše dokumente 15. stoletja. Slovenskemu zgodovinopisju je dobro poznana, vendar do sedaj še ni bila deležna podrobnejše obravnave. Pozornost večine raziskovalcev je bila usmerjena v pridobitev novega grba in v imena dvaintridesetih poimensko navedenih kranjskih plemičev, ki so v času obleganja na Dunaju prišli cesarju na pomoč.¹ Natančnejša analiza in uporaba dodatnih sodobnih virov pa nam odstreta še številne nove dimenzije te listine. V prvi vrsti gre za njeno umestitev v zgodovinsko dogajanje sredine 15. stoletja in zlasti v takratne politične razprtije, v katere je bil zapleten Friderik III. Cesar je kot zahvalo za pomoč v času stiske nagradil številne najbolj zaslužne posameznike in mesta s potrditvijo starih in podelitvijo novih privilegijev, izboljšavami grbov, povzdigom v višji stan, podelitvami častnih in uradniških funkcij itd. V sklopu tega je bila sredi januarja 1463 na dvoru v Dunajskem Novem mestu izstavljena tudi listina o izboljšanju kranjskega deželnega grba. Podrobnejši vpogled v takratno dogajanje nam razkrije, da so bile v povezavi z njo tega leta izstavljene še tri za zgodovino Kranjske pomembne listine, s katerimi je cesar ustanovil urade dednega maršala, strežaja in točaja. Šele z razumevanjem vseh okoliščin je mogoče ovrednotiti pomen obravnavanega dokumenta in ga postaviti v kontekst tedanjega časa. Kot bo pokazano v nadaljevanju, je bil edinstven z vidika cesarjevega nagrajevanja zvestih podpornikov. Kranjska oziroma njeno plemstvo je bilo edino, ki je za svoje zasluge prejelo kolektivno nagrado, kajti Friderik III. se je v drugih deželah oddolžil le najvidnejšim posameznikom in mestom. Tovrstne primere najdemo tudi med kranjskim plemstvom, saj so bili tedaj s podelitvami dednih uradov nagrajeni pripadniki deželne elite, ki se je v veliki meri oblikovala v teku 15. stoletja. Tu pa pridemo že do pogosto spregledanega dejstva: Kranjska je leta 1463, predvsem zaradi angažmaja svojih deželanov, dobila podoben ustroj dednih uradov, kot so ga preostale habsburške dežele poznale že od visokega srednjega veka dalje, obenem pa se je tedaj začela tudi pospešena integracija njenega plemstva v dvorno politiko.

¹ Npr. Otorepec, *Valvasorjeva Grbovna knjiga*, str. 8; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 44, 97 in 146; Isti, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 322; Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 83.

1. Boji za primat znotraj habsburške hiše v drugi četrtini 15. stoletja

Leta 1424 umrli vojvoda Ernest Železni je za seboj pustil šest mladoletnih otrok, nad katerimi je skrbništvo prevzel njegov brat Friderik IV. Tirolski.² Izmed sinov sta odraslo dobo dočakala samo Friderik V. (III.)³ in Albreht VI., ki pa jima stric kljub dopolnjeni polnoletnosti vse do leta 1435 ni hotel predati vladanja nad podedovanimi notranjeavstrijskimi deželami.⁴ Po prihodu iz skrbništva je sprva še kazalo, da si bosta mlada vojvoda delila oblast, a si je Friderik V. kot starejši od obeh bratov hitro prilastil vladanje nad vsemi tremi vojvodinami, s čimer so se med njima že začele kuhati prve zamere.⁵ Poleti leta 1436 se je Friderik odpravil na romanje v Sveto deželo, njegovo odsotnost pa je izkoristil cesar Sigismund Luksemburški in povzdignil celjske grofe v državne kneze.⁶ Pokneženje največjih habsburških rivalov na jugu njihovih dednih dežel je privedlo do izbruha fajde, ki je zajela velik del slovenskega ozemlja. Dosledno uresničenje cesarjevega privilegija bi namreč pomenilo, da bi se lahko iz celjskih teritorijev oblikovala nova in od habsburške hiše neodvisna dežela. Deželnoknežja oblast je bila ogrožena zlasti na Kranjskem, kjer so Celjski na vrhuncu moči obvladovali kot alode, fevde in zastave skoraj tri četrtine ozemlja.⁷ Uvodni boji so se za celjski tabor odvijali precej ugodno, saj so dosegli kar nekaj uspehov. Po propadlem poskusu rešitve spora po diplomatski poti sta sprti strani avgusta 1440 sklenili premirje in ga nato naslednjega leta še dvakrat podaljšali.⁸

Še pred sklenitvijo premirja je prišlo do preobrata znotraj habsburške hiše. Junija 1439 je umrl Friderik IV. Tirolski, štiri mesece pozneje pa še Albreht V. (II.),⁹ s čimer je komaj štiriindvajsetletni vojvoda Friderik V. prevzel seniorat v družini. Za seboj sta zapustila mladoletna sinova Sigismunda Tirolskega oziroma Ladislava Posmrtnega (Postumusa), nad katerima je Friderik, kljub odločnemu odporu tirolskih in avstrijskih stanov ter češkega in ogrskega plemstva, prevzel skrbništvo. Za skrbnika komaj rojenega Ladislava je bil sprva predviden vojvoda

² Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I.*, str. 9–10.

³ Kot vojvoda Friderik V., kot rimski kralj in cesar Friderik III. Prim. Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 108, op. 5.

⁴ Schwind – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 337–343, št. 179; Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I.*, str. 221.

⁵ Lichnowsky, *Geschichte V.*, str. CCCVIII, št. 3529 in str. CCCXX, št. 3670. Vojvoda Friderik V. je kmalu po prevzemu oblasti na mesto kranjskega deželnega glavarja imenoval grofa Štefana Modruškega, za kar mu je ta februarja 1436 izstavil reverz. Konec decembra je izdal še enega, in sicer je bil ta namenjen obema vojvodoma. Gre za edini tovrsten primer, saj so odslej nosilci uradov prisegali zvestobo le Frideriku.

⁶ Schwind – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 343–347, št. 180. O pokneženju Celjskih in njegovih posledicah glej: Štih, *Celjski grofje*, str. 227–256.

⁷ Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 300; Štih, *Celjski grofje*, str. 239. Celjska moč na Kranjskem se je znatno povečala z dedovanjem po Ortenburžanih leta 1420.

⁸ AS 1063, ZL, št. 4491, 1440 VIII. 23., Hainburg in AS 1063, ZL, št. 4492, 1441 IX. 4.; Willich, *Regesten Kaiser Friedrichs III.*, str. 58–59, št. 19; Chmel, *Regesta I*, str. 12, št. 97 in str. 42, št. 367; Štih, *Celjski grofje*, str. 247–248; Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I.*, str. 363–365.

⁹ Kot vojvoda Albreht V., kot rimski kralj Albreht II.

Albreht VI., a ga je starejši brat prisilil, da se je temu odpovedal v njegovo korist. 23. avgusta 1440 je tako v Hainburgu prišlo do sklenitve premirja s Celjskimi, dogovora o skrbništvu nad Ladislavom in poravnave med Habsburžanoma.¹⁰ Od sovladanja in skrbništva nad Sigismundom in Ladislavom odrinjeni vojvoda Albreht VI. je izkoristil Friderikovo potovanje na kronanje v Aachen in maja 1442 sklenil zavezništvo s Celjskimi.¹¹ Nekaj tednov pozneje se je začela druga etapa fajde, v kateri se je celjski strani pridružil tudi Albreht, vendar se je zanje končala kot prava polomija. Že konec marca 1443 je prišlo do pomiritve med habsburškima bratoma in sklenitve novega sporazuma, po katerem si je Friderik zagotovil vladanje nad vsemi deželami še za naslednji dve leti.¹² Podobno kot dogovor iz leta 1440 je bil tudi ta dosežen na očitno popuščanje mlajšega vojvode, saj mu ni prinašal soudeležbe pri vladanju v dednih deželah. Avgusta 1443 je kralj dosegel še velik uspeh pri pogajanjih s celjskima grofoma, ki sta morala pristati na neugodno mirovno in dedno pogodbo.¹³

Štirideseta leta so močno zaznamovali spori glede skrbništva nad mladoletnima Habsburžanoma. Kljub dopolnjeni polnoletnosti je Friderik III. svojega bratranca Sigismunda vse do leta 1446 zadrževal praktično v ujetništvu, nakar ga je bil prisiljen izpustiti. Tega leta so nato trije Habsburžani sklenili šestletni sporazum, po katerem je Friderik obdržal Notranjo Avstrijo, Albrehtu so pripadle Prednje dežele, Sigismund pa je dobil Tirolsko in habsburški del Vorarlberške.¹⁴ Precej bolj burno je bilo dogajanje okrog skrbništva nad Ladislavom Posmrtnim, prestolonaslednikom na Ogrskem in Češkem ter deželnim knezom v Avstriji. Vse od leta 1440 dalje, ko ga je v svoje roke dobil Friderik, so si avstrijska stanovska opozicija ter ogrsko in češko plemstvo prizadevali, da bi ga dobili pod svoje okrilje. Spor je dosegel vrhunec v letih 1451–1452, ko se je zvrstila cela vrsta samovoljnih deželnih zborov. Večji del leta 1452 je bil Friderik na poti na kronanje za cesarja v Rim, kar so izkoristili uporni in samozavestni avstrijski stanovi pod vodstvom Ulrika Eitzingerja. Slednji je povezal somišljenike v mailberško zvezo, ki ji je naposled z oboroženim uporom uspelo septembra 1452 iztrgati Ladislava iz Friderikovih rok.¹⁵

Po prihodu iz skrbništva je mladi Ladislav postopoma prevzel oblast na Ogrskem, Češkem in v Avstriji. Pred kratkim kronani cesar Friderik III. je svoj

¹⁰ Willich, *Regesten Kaiser Friedrichs III.*, str. 55–57, št. 17 in str. 59–61, št. 20; Chmel, *Regesta I*, str. 12, št. 95 in 98.

¹¹ AS 1063, ZL, št. 4506, 1442 V. 13.

¹² Willich, *Regesten Kaiser Friedrichs III.*, str. 129–131, št. 132; Seuffert – Kogler, *Landtagsakten I*, str. 81–82, št. 28.

¹³ AS 1063, ZL, št. 4512, 1443 VIII. 16., Dunajsko Novo mesto; Chmel, *Regesta I*, str. 151, št. 1509 in 1511, str. 152, št. 1513 in 1514, str. 153, št. 1519; Štih, *Celjski grofje*, str. 249–251.

¹⁴ HHStA Wien, AUR, 1446 IV. 6., Dunaj; Willich, *Regesten Kaiser Friedrichs III.*, str. 244–246, št. 319.

¹⁵ Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 108–109. Mailberško zvezo so pod vodstvom Ulrika Eitzingerja sklenili 14. oktobra 1451 v Mailbergu, na začetku pa se ji je pridružilo 46 pripadnikov avstrijske stanovske opozicije. Decembra je drugo verzijo listine zveze pečatilo kar 254 njenih članov, večinoma iz vrst gospodov in vitezov, poleg tega pa tudi 22 prelatov in 13 mest. Glavna njihova zahteva je bila izpustitev Ladislava iz Friderikovega skrbništva in njegova premestitev v Avstrijo (str. 35–36, op. 55).

odklonilni odnos do albertinske veje Habsburžanov, katere zadnji predstavnik je bil Ladislav, pokazal že 6. januarja 1453, ko je potrdil vse privilegije in svoboščine avstrijskih vojvod. Obenem je namreč povzdignil pripadnike leopoldinske linije v nadvojvode z določilom, da smejo ta naslov uporabljati samo tisti, ki neposredno vladajo notranjeavstrijskim deželam.¹⁶ Novi privilegij je ta naslov zagotavljal tudi Albrehtu VI., ki se omenja med prisotnimi ob njegovi izstavitvi. Karte znotraj dinastije so se znova premešale s smrtjo komaj sedemnajstletnega Ladislava leta 1457. Umrli je brez potomcev, kar je sprožilo začetek najhujšega spora med bratoma Friderikom III. in Albrehtom VI. Oba sta tedaj izrazila zahteve po albertinski dediščini, do njenega dela pa je bil upravičen tudi njun bratranec Sigismund Tirolski. Po napor-nih pogajanjih so se avgusta 1458 le dogovorili, da pripade Frideriku Avstrija pod Anižo z Dunajem, Albrehtu Avstrija nad Anižo in odškodnina v višini 32.000 funtov pfenigov, Sigismundu pa tretjina dohodkov obeh dežel.¹⁷ S to pogodbo je Friderik tudi dosegel, da se je Albreht v njegovo korist odpovedal vsem zahtevam do celjske dediščine. Slednji je bil ponovno nezadovoljen z delitvijo dežel znotraj rodbine, saj ta sporazum še zdaleč ni nasitil njegovih ambicij. S tem dogovorom ni bilo zadovoljno niti spodnjeavstrijsko plemstvo, ki je že kmalu začelo rovariti proti svojemu novemu deželnemu knezu. Spori med avstrijsko stanovsko opozicijo in cesarjem segajo že v začetek štiridesetih let, ko so bili na bojni nogi zaradi skrbništva nad Ladislavom Posmrtnim. Razlogov za neodobravanje Friderikove vladavine je imelo avstrijsko plemstvo kar nekaj, med pomembnejšimi pa je bila bojazen, da bosta težišče odločanja in denar odslej odtekala v notranjeavstrijske dežele.¹⁸ Zavedajoč se šibkosti položaja svojega starejšega brata v Avstriji pod Anižo in na samem Dunaju, se je Albreht že kmalu začel povezovati s cesarjevimi nasprotniki. V sklopu iskanja zavezništva za bližajoči se spopad je leta 1461 sklenil zvezo z ogrskim kraljem Matijo Korvinom.¹⁹ Cesarju bratova pogajanja z njegovimi nasprotniki niso ostala skrita in se je zato tudi sam začel pripravljati na vojno. Zaradi spora z Albrehtom je Friderik že do tedaj plačal precej visoko ceno. Kljub temu da ga je del ogrskega plemstva februarja 1459 izvolil za svojega kralja, se mu ni uspelo uveljaviti, ker je bil Korvin premočan, sam pa zaradi družinskih razprtij ni mogel odločneje poseči v boj za ogrsko krono. S sporazumom iz leta 1463 je Frideriku uspelo zagotoviti si le naslov ogrskega kralja in pravico do nasledstva, če bi Matija Korvin umrl brez potomcev.²⁰

¹⁶ Schwind – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 368–372, št. 195.

¹⁷ [RI XIII] H. 18 n. 37 (ogled: 15. 1. 2015); Chmel, *Regesta II*, str. 361, št. 3619; Seuffert – Kogler, *Landtagsakten II*, str. 32; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 109, gl. tudi op. 9. Avstrija nad Anižo oziroma Zgornja Avstrija je bila kljub precejšnji samostojnosti vse do sredine 15. stoletja neločljivo povezana z Avstrijo pod Anižo oziroma Spodnjo Avstrijo. Obe deželi so upravljali skupaj in šele pogodba iz leta 1458 je razdelila državni fevd Avstrijo, s čimer se je začela oblikovati nova vojvodina s središčem v Linzu.

¹⁸ Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 108.

¹⁹ Seuffert – Kogler, *Landtagsakten II*, str. 32. Dogovor med Albrehtom in Matijo Korvinom je določal, da mora ogrski kralj ob izbruhu sovražnosti z vojsko vdreti na Štajersko, nadvojvoda pa v Avstrijo pod Anižo.

²⁰ Chmel, *Regesta II*, str. 405, št. 4011–4015 in str. 408, št. 4029; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 109.

Napeta situacija med habsburškima bratoma je naposled pozno spomladi leta 1461 privedla do neizbežnega izbruha silovite fajde. Junija je nadvojvoda Albreht VI. napovedal vojno svojemu starejšemu bratu in njegovim zaveznikom ter najavil, da bo prevzel oblast v Avstriji pod Anižo.²¹ Poleti je ob podpori bavarskega vojvode Ludvika in spodnjeavstrijske stanovske opozicije vdrl v Friderikov del Avstrije. Vojaški spopadi so dodobra opustošili podonavski prostor in povzročili hudo lakoto, neplačane najemniške čete pa so plenile po deželi. Za financiranje bojev je v obtok prihajal vse manj vreden denar, kar je imelo še dodaten negativen vpliv na že tako opešano gospodarstvo.²² Cesarjeva globoka zamera zaradi bratovega početja se je tedaj pokazala tudi v tem, da ga je znova začel naslavljati kot vojvodo.²³ Albreht je neuspešno poskušal zasesti Dunaj in je bil nato prisiljen v umik. Po dolgotrajnih pogajanjih in s pomočjo čeških posrednikov je med bratoma vendarle prišlo do premirja, ki naj bi trajalo od septembra 1461 do junija 1462.²⁴ Orožje ni dolgo mirovalo, saj so se spopadi kmalu znova razplamteli. Friderik III. je zmotno mislil, da bo njegova prisotnost v avstrijskem prostoru zagotovila lojalnost tamkajšnjega plemstva in dunajskih meščanov. Proti koncu avgusta 1462 se je cesar odpravil iz Dunajskega Novega mesta na Dunaj, kjer pa so mu meščani kar štiri dni preprečevali vstop v mesto.²⁵ Frideriku je nazadnje vendarle uspelo priti vanj, kjer se je nato z družino in ožjim spremstvom dvainosemdesetih plemičev nastanil v svojem dunajskem gradu Hofburgu.²⁶ To je bila vsekakor zelo nespametna poteza, ki so jo znali dunajski meščani s svojim županom na čelu hitro kaznovati. S pomočjo avstrijske stanovske opozicije in Albrehta VI. so zgrabili ponujeno priložnost in obkolili cesarja. Obleganje se je začelo 16. oktobra 1462 in predstavlja vrhunec boja med habsburškima bratoma. Uporni avstrijski stanovi in Dunajčani so poskušali proti cesarju zarotiti tudi notranjeavstrijsko plemstvo, a mu je to razen nekaterih izjem ostalo zvesto.²⁷ Vojne razmere in nezmožnost Friderika III., da razreši situacijo, so stanove notranjeavstrijskih dežel prisilili v samovoljen sklic meddeželnega zbora v Lipnici. Pri tem je šlo za grob poseg v deželnoknežjo oblast, saj je bilo sklicevanje stanov v izključni pristojnosti deželnega gospoda. Friderik III. je sprva strogo prepovedal udeležbo na tem zboru, vendar zaradi situacije ni imel druge izbire, kot da ga skliče sam in nanj pošlje svoje odposlance.²⁸ Kmalu je postalo jasno, da nesoglasij med Habsburžanoma ne bo mogoče rešiti po diplomatski poti, zato se je štajersko, koroško in kranjsko plemstvo odločilo ukrepati z orožjem. Pozno jeseni se je zbrala vojska iz vseh treh dežel in pod poveljstvom

²¹ [RI XIII] H. 18 n. 237 (ogled: 16. 1. 2015).

²² Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 41; Seuffert – Kogler, *Landtagsakten II*, str. 32–33, 35–36 in 50; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 109.

²³ [RI XIII] H. 18 n. 237 (ogled: 16. 1. 2015).

²⁴ Seuffert – Kogler, *Landtagsakten II*, str. 35.

²⁵ Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 34; Seuffert – Kogler, *Landtagsakten II*, str. 49–50.

²⁶ Prav tam, str. 72.

²⁷ Seuffert – Kogler, *Landtagsakten II*, str. 53–54, št. 115; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 260.

²⁸ Prav tam, str. 50–51; Prav tam, str. 230–231. Do meddeželnega zbora v Lipnici je prišlo 16. oktobra 1462, torej na isti dan kot se je začelo obleganje Hofburga.

kranjskega deželnega glavarja Ulrika Schaunberskega krenila proti Dunaju. Za pomoč obleganemu cesarju si je v tem času aktivno prizadeval že cesarski svétnik Andrej Baumkircher, po rodu iz Vipave, ki je odjezdil v Prago in poskrbel za vojaško posredovanje češkega kralja Jurija Podjebradskega.²⁹ Slednji je med drugim tudi zaradi zbližanja z Albrehtom prišel pri Frideriku III. v nemilost in je tedaj izkoristil priložnost, da se mu odkupi. Združenim češkim in notranjeavstrijskim četam je naposled uspelo novembra 1462 razbiti obleganje in rešiti cesarja.³⁰

Po končani kalvariji na Dunaju je na pobudo češkega kralja Jurija Podjebradskega prišlo do ponovnih pogajanj med habsburškima bratoma. Nova pogodba, sklenjena 2. decembra 1462 v Korneuburgu, je Albrehtu poleg Zgornje Avstrije sedaj za osem let in letno rento 4.000 goldinarjev prinesla še Spodnjo Avstrijo.³¹ Sporazum je bil več kot očitno dosežen na račun velikega popuščanja Friderika III., čigar pozicije v obdonavskem prostoru so bile precej šibke in mu zato ni preostalo drugega, kot da se umakne svojemu bratu. Cesar se je nato posvetil svojim podpornikom, ki so mu v času stiske stali ob strani. Že decembra je izstavil več privilegijev, s katerimi je bogato poplačal češkega kralja in njegove sinove.³² Slednje je nagradil s podelitvijo novih naslovov, Jurija pa je v primeru svoje zgodnje smrti imenoval za skrbnika mladoletnega princa Maksimilijana I. in dediča vseh dežel, če bi oba Habsburžana umrla brez potomcev. Češki kralj se je v korist cesarja tedaj odpovedal vsem zahtevam do celjske dediščine.³³ Friderik III. se je v naslednjih mesecih z izboljšavo grba, povzdigom v višji stan, podelitvijo novih privilegijev itd. zahvalil še nekaterim najbolj zaslužnim posameznikom in mestom.³⁴ V sklopu tega nagrajevanja so posebno mesto zasedli Kranjci, o čemer bo povedanega več pozneje. Albrehtu VI. ni bilo dano dolgo uživati uspeha, doseženega po bojih z bratom, saj je natanko leto dni po sklenitvi zadnje delitvene pogodbe, 2. decembra 1463, nepričakovano umrl.³⁵ Friderik III. je imel sedaj prosto pot, da uveljavi svojo oblast v obeh Avstrijah. Sredi januarja 1464 so se avstrijski stanovi in Dunajčani že poklonili novemu deželnemu knezu.³⁶ Na poti do utrditve položaja mu je sedaj stal le še bratranec Sigismund Tirolski, kateremu je pripadala tretjina dohodkov avstrijskih dežel. Cesar je bil po bratovi smrti odrešen marsikateri skrbi in se je zato odločil za diplomatsko ofenzivo. Julija 1464 se je Sigismund pod pritiski vendarle odpovedal svojim pravicam do obeh Avstrij in obenem tudi vsem zahtevam do celjske zapuščine.³⁷ Po tem sporazumu je Friderik III. postal nesporni deželni knez v obdonavskih deželah.

²⁹ Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 137, 145–152 in 158–163.

³⁰ [RI XIII] H. 18 n. 231 (ogled: 16. 1. 2015); Seuffert – Kogler, *Landtagsakten II*, str. 51.

³¹ [RI XIII] H. 18 n. 292 (ogled: 27. 1. 2015); Chmel, *Regesta II*, str. 397, št. 3951.

³² Chmel, *Regesta II*, str. 397, št. 3952 in 3953, str. 398, št. 3958.

³³ Prav tam, str. 398, št. 3957.

³⁴ Prav tam, str. 397, št. 3955, str. 398, št. 3959, str. 399, št. 3963 in 3965, str. 401, št. 3971 in 3978, str. 401–402, št. 3979, str. 404, št. 4006, str. 405, št. 4007 in 4009.

³⁵ Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 352.

³⁶ Prav tam, str. 357–359.

³⁷ Chmel, *Regesta II*, str. 415, št. 4087.

2. Kranjsko plemstvo in »oddaljeni dvor«

Vse od nastopa habsburške neposredne oblasti na Kranjskem leta 1335 je mogoče opazovati izrazito zapostavljenost kranjskega plemstva v dvorni in dinastični politiki. Pojav je bil še zlasti očiten v drugi polovici 14. stoletja, ko so si pogodbe o delitvah dežel med habsburškimi pretendenti sledile kot po tekočem traku. K pečatenju teh sporazumov so po navadi pritegnili ugledne predstavnike iz vseh dežel, pri čemer so Kranjsko v najboljšem primeru zastopali deželni glavarji, ki pa so vsi izhajali iz vrst tujerodnega plemstva. Edina svetla izjema je prisotnost Volkerja III. Turjaškega na dvoru leta 1376, ko sta se vojvodi Leopold III. in Albreht III. sporazumela glede morebitne delitve dediščine.³⁸ Razlogov za odsotnost Kranjcev pri sprejemanju pomembnih odločitev znotraj deželnoknežje dinastije je bilo več. Od izumrtja Spanheimov dalje je bil dvor vsakokratnega deželnega kneza na tujem in je bil včasih tudi geografsko zelo oddaljen, deželno plemstvo pa je svojega gospoda videlo le ob izjemnih priložnostih, kot so bile na primer dedne poklonitve. Habsburžani so Kranjski v primerjavi s preostalimi deželami posvečali zelo malo pozornosti, kar se je ne nazadnje odrazilo v izključenosti njenega plemstva iz visoke politike. Veliko je k njegovi zapostavljenosti pripomoglo tudi dejstvo, da je domače visoko plemstvo izumrlo oziroma propadlo že do sredine 14. stoletja, tako da v poznem srednjem veku Kranjska ni premogla niti ene same domače grofovske rodbine, ki bi se lahko že zaradi svojega statusa lažje uveljavila na dvoru. Stranski produkt tega razvoja je bila teritorialna razdrobljenost dežele na manjša in gospodarsko šibkejša zemljiška gospostva, na katerih so sedeli potomci nekdanjih ministerialnih rodbin. Ti so bili lahek plen vzpenjajočih se celjskih grofov, ki so obvladovali obsežne dele dežele, v svojo službo pa so uspešno vključili velik del domačega plemstva. Habsburžanom je v teku 14. stoletja uspel prodor proti morju, vendar so bile te pridobitve pozneje delno izničene zaradi zastavljanja obsežnih posestnih kompleksov in mitnic predvsem celjskim grofom.³⁹

Ob nastopu samostojne vladavine vojvode Friderika V. (III.) leta 1435 je bila njegova deželnoknežja oblast na Kranjskem v zelo nezavidljivem položaju. Obsežni deli dežele, predvsem na Dolenjskem in Notranjskem pa tudi na Gorenjskem, so bili v rokah grofov Celjskih, ki so bili povrh vsega novembra 1436 še povzdignjeni med državne kneze.⁴⁰ Sodelovanje z njimi je bilo privlačno za velik del kranjskega plemstva, zato je bila njegova zvestoba v času krize zelo vprašljiva in se je bolj kot ne prilagajala trenutnemu razmerju moči med dinastijama. Po izvolitvi za kralja in koncu fajde s Celjskimi se je Friderikov položaj na Kranjskem sicer nekoliko utrdil, vendar pa je še naprej ohranil nezaupljiv odnos do tamkajšnjega plemstva. V začetku leta 1444 je Friderik III. prišel v Ljubljano, kjer je prejel dedno poklonitev, ni pa prišlo do predvidene izstavitve Zlate bule, tj. potrditve deželnih privilegijev. Pri tem gre vsekakor za zelo pomenljiv dogodek, saj sta tako štajersko

³⁸ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 62–63.

³⁹ Prim. Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 72 in 74.

⁴⁰ Schwind – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 343–347, št. 180.

kot koroško plemstvo prejela svoji Zlati buli že leta 1443 oziroma 1444, čeprav so bili tudi v njunih deželah obsežni zemljiški kompleksi pod oblastjo Celjskih.⁴¹ Vse do njihovega izumrtja leta 1456 je bilo na Kranjskem le malo uglednih rodbin, ki so bile neomajno zveste habsburškemu deželnemu knezu. Posledica tega je bila, da se vse do konca bojov za celjsko dediščino leta 1460 Kranjci skorajda ne pojavljajo v dvornih službah in v vrstah svétnikov Friderika III. Poleg grofa Štefana Modruškega, kranjskega deželnega glavarja v letih 1436–1443 in 1453–1454, so z naslovom cesarskega svétnika pred letom 1460 izpričani le še Jurij Črnomaljski, Erhard Hohenwart, Andrej Kraig in Andrej Baumkircher, Gašper Črnomaljski pa že leta 1458 nastopa kot cesarski strežaj.⁴²

Šele s koncem boja za celjsko zapuščino se je situacija na Kranjskem korenito spremenila. Krog habsburškega plemstva se je tedaj na račun nekdanjih celjskih vazalov močno razširil, deželnemu knezu Frideriku III. pa je uspelo utrditi svojo oblast in postati nesporen vladar v deželi. Odraz novih razmer je bila tudi zapoznela izstavitve Zlate bule kranjskemu plemstvu leta 1460.⁴³ Svojo samozavest in okrepljen vpliv je cesar Friderik III. demonstriral naslednje leto z ustanovitvijo ljubljanske škofije.⁴⁴ Nekdanja celjska klientela, ki je deloma še obdržala gradove izpred leta 1456, se je odslej trudila, da bi si pridobila omajano zaupanje deželnega kneza. V tem kontekstu je treba videti angažma številnih njenih predstavnikov jeseni 1462, ko je vojska notranjeavstrijskih dežel odhitela na pomoč obleganemu cesarju. Delež nekdanjih celjskih vazalov v kontingentu Kranjcev ni bil ravno zanemarljiv. Del tistih, ki so tedaj odšli na Dunaj, se je že naslednjega leta udeležil bojnega pohoda proti ogroženemu Trstu. Tržačani so zaradi sporov okrog trgovanja prišli v hud konflikt z beneškimi mesti in se naposled z njimi zapletli v spopade. Beneška vojska sicer Trsta ni zasedla, uspelo pa ji ga je prisiliti v neugoden mir.⁴⁵ Podobno kot ob obleganju dunajskega Hofburga so tudi v tem primeru Kranjci odigrali vidno in pomembno vlogo. Izumrtje Celjskih leta 1456 je torej ustvarilo ugodno podlago za začetek integracije kranjskega plemstva v dvorno dogajanje in visoko politiko. Do pospešitve tega procesa je prišlo že po koncu bojov za njihovo dediščino, pravi zalet pa je nastopil z letom 1463. Predvsem zaradi pomoči, ki so jo kranjski deželani nudili cesarju v času stiske, so se številnim med njimi sedaj odprla vrata dvora in drugih dežel. Po tem letu vse pogostejše srečujemo Kranjce na uglednih dvornih položajih, čeprav so v primerjavi z deželani drugih dežel tudi v prihodnje ostali podpovprečno zastopani. Na integracijo kranjskega plemstva je ugodno vplival še en dejavnik – Friderik III. je namreč zaradi stalnih sporov z avstrijski-

⁴¹ Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 3–4; Štih, *Celjski grofje*, str. 239; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 195–196.

⁴² Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 33, št. 260 in 263; Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 382–383, št. 264; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 226–228, 230 in 233–234.

⁴³ AS 1063, ZL, št. 691, 1460 XI. 25., Dunaj; Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, str. 4–6; Štih, *Celjski grofje*, str. 239.

⁴⁴ Klun, *Diplomatarium Carnolicum I*, str. 35–37, št. 49.

⁴⁵ Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 110.

mi stanovi v letih med 1440 in 1470 rezidirал večinoma v Gradcu in Dunajskem Novem mestu (takrat še del Štajerske), s čimer se mu je dvor geografsko precej približal.⁴⁶

3. Vsebinska analiza listine o izboljšanju kranjskega deželnega grba

Cesar se je po koncu obleganja hitel zahvaljevati vsem, ki so mu prihiteli na pomoč; med njimi so bili tudi Kranjci. V listini, izstavljeni 12. januarja 1463 v Dunajskem Novem mestu, Friderik III. jasno poudarja zasluge kranjskih deželanov, njihovo zvestobo pa daje drugim za zgled. Izpostavlja, da so bili med prvimi, ki so uvideli njegovo težko stisko, v katero so ga spravili vojvoda (!) Albreht VI., avstrijski deželani in Dunajčani in mu skupaj z drugimi prihiteli na pomoč ter se izkazali z odločnim napadom na oblegovalce. V zahvalo jim je izboljšal deželni grb in šlemsko okrasje. Kranjski orel je na prsih v navzgor obrnjenem polmeseču, ki je segal od enega krila do drugega, namesto dotedanjega srebrno-rdečega dobil zlato-rdeče šahiranje, tako na ščitu kot na šlemu pa cesarsko krono na glavo.⁴⁷ Listina je že na prvi pogled izjemna, saj jo sredi teksta krasi v barvah naslikani novi deželni grb. Moder orel na zlatem polju ima zlat kljun in kremplje ter je upodobljen z zlato cesarsko krono na glavi, na prsih pa ima v navzgor obrnjenem polmeseču zlato-rdečo šahovnico, ki ima dve vrsti s po enajst polj. Enak orel stoji nad šlemom. O grbovnem polju, ki je bilo do tedaj vedno srebrno, nato pa je bilo izboljšano v zlato, v listini ni nobenega govora, temveč je izboljšava vidna iz njegove upodobitve.⁴⁸ Izboljšanje grba zvestim privržencem je bila praksa, ki se jo je Friderik III. v svoji dolgoletni vladavini večkrat poslužil, vendar nikoli tako pogosto kot ravno v letih 1462–1463. Podelitev pravice do upodabljanja cesarske krone je bila pridržana samo za izjemne primere, in sicer za tiste privržence, katerim je cesar želel izkazati posebno milost. Poleg Kranjcev so med takšne spadali le še meščani spodnjeavstrijskih mest Kremsa in Steina. Ti so bili eni od maloštevilnih cesarjevih podpornikov v Avstriji pod Anižo, za kar jih je ta nagradil s številnimi privilegiji in nazadnje tudi z izboljšavo mestnega grba ter pravico do pečatenja z rdečim voskom.⁴⁹ Listina, s katero je Friderik III. 1. aprila 1463 izboljšal grb Kremsa in Steina tako po vsebini kot videzu, precej spominja na privilegij kranjskemu plemstvu.⁵⁰ Cesar poudarja zasluge meščanov omenjenih mest v času fajde z vojvodo Albrehtom VI. in jim podeljuje izboljšan grb – na črnem polju zlati dvoglavi orel s cesarsko krono nad glavama – ki je prav tako v barvah upodobljen sredi listine.

⁴⁶ Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 149.

⁴⁷ AS 1063, ZL, št. 716, 1463 I. 12., Dunajsko Novo mesto; prim. Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 44, gl. op. 117.

⁴⁸ Otorepec, *Valvasorjeva Grbovna knjiga*, str. 8.

⁴⁹ Chmel, *Regesta II*, str. 398–399, št. 3959, str. 399, št. 3963, str. 401, št. 3978 in str. 401–402, št. 3979.

⁵⁰ StAKrems, Krems, StaAKr-0395, 1463 IV. 1., Dunajsko Novo mesto.

V listini o izboljšanju kranjskega deželnega grba je naštetih dvaintrideset plemičev, ki so jeseni 1462 prišli na Dunaj in sodelovali pri razbitju obleganja. Omenjeni seznam je bil deležen že kar nekaj pozornosti,⁵¹ vendar pa do sedaj še ni bil kritično obdelan in predstavljen. V listini navedeni deželani si sledijo v naslednjem vrstnem redu: grof Ulrik Schaunberski, deželni glavar na Kranjskem in vrhovni maršal na Štajerskem,⁵² Jurij Črnomaljski, cesarski svétnik in glavar v Postojni in na Krasu,⁵³ Gašper Črnomaljski, cesarski strežaj in oskrbnik v Smledniku,⁵⁴ Nikolaj Žumberški,⁵⁵ Andrej Hohenwart, glavar v Metliki,⁵⁶ Janez Turjaški,⁵⁷ Andrej Apfaltrer,⁵⁸ Erazem Neuhaus,⁵⁹ Jošt Gallenberski,⁶⁰ Jurij Lamberg mlajši,⁶¹ Andrej Neuhaus, Matej Zellenberger,⁶² Janez Gall z Rožeka,⁶³

⁵¹ Npr. Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 44 in 97; Isti, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 322; Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 83.

⁵² *graf Vreich von Schawnberg vnser lanndeshawbtman in Krain vnd obrister marschalh in Steir* – Ulrik III. Schaunberski je bil kranjski deželni glavar v letih 1458/1459–1463. (AS 1063, ZL, št. 672, 1459 II. 12., Ljubljana; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 89–90, št. 682)

⁵³ *Jorg von Tschernomel vnser rat vnd hauptman zu Adlsparg vnd am Karst*.

⁵⁴ *Caspar von Tschernomel vnser drugsess vnd phleger zu Flednigkh*.

⁵⁵ *Niclas Sicherberger* – Pripadnik Habsburžanom zveste rodbine, ki je imela svoje težišče na območju Gorjancev in Žumberka. O njem je na voljo malo podatkov. (Otošec, *Seznam »deželnih sovražnikov«*, str. 334; Kosi, *...quae terram nostram*, str. 72, op. 176 in str. 75)

⁵⁶ *Anndree Hochenwartter vnser hawbtman in der Metling*.

⁵⁷ *Hanns Awrsperger* – Janez III. je bil najstarejši izmed sinov Volkerja V. Turjaškega. Za svoje zasluge v času obleganja na Dunaju je bil skupaj z bratoma nagrajen z novoustanovljenim uradom dednega maršala na Kranjskem in v Slovenski marki ter dovoljenjem, da smejo ponovno zgraditi grad Šumberk. Umrli je leta 1466. (Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 424–425, št. 304 in str. 428–429, št. 307; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 73)

⁵⁸ *Andre Aphaltrer* – Leta 1457 je bil po posredovanju cesarja Friderika III. izpuščen iz ječe Jošta Soteškega, nato pa je bil dolgoletni oskrbnik na Gamberku in Lebeku. (AS 1063, ZL, št. 834, 1481 VI. 12.; HHStA Wien, AUR, 1465 I. 21.; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 135–137, Anhang I; Chmel, *Regesta II*, str. 558, št. 5618)

⁵⁹ *Erasm vom Newnhaws, Anndre vom Newnhaws* – Verjetno sta se imenovala po Novem gradu pri Ilirski Bistrici. Morda je bil kdo izmed njiju leta 1461 cesarski oskrbnik na Hošperku. (Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 60, št. 458)

⁶⁰ *Jobst Gallemberger* – Sin Nikolaja II., posestnika gradu Sostro in salzburškega oskrbnika v Sevnici v letih 1448–1451, po katerem sta njegova sinova Jakob I. in Jošt I. prevzela omenjeno oskrbništvu. (Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I*, str. 177 in 498, št. 35; Bizjak, *Gallenberski listinski arhiv*, str. 263 in 265)

⁶¹ *Jorg Lamberger der junger* – Verjetno je mišljen Jurij III. Lamberg z Ortneka, zastavni imetnik gradu Ortenburg na Koroškem in oskrbnik v Vipavi. Leta 1490 se omenja kot cesarski strežaj. (HEINIG, *Kaiser Friedrich III.*, str. 148)

⁶² *Mathes Zellempberger* – Od Celjskih je imel v fevdu stolp Krumperk, leta 1463 se je udeležil pohoda na pomoč obleganemu Trstu, v letih 1469/1470–1475 pa je bil kranjski deželni upravitelj. (AS 1063, ZL, št. 796, 1475 VIII. 4.; AS 1073, Zbirka rokopisov, 83 I-3r. Fevdna knjiga grofje Celje 1456, fol. 2; [RI XIII] H. 27 n. 65 (ogled: 26. 11. 2014); Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 175–176; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 31)

⁶³ *Hanns Gall von Rudolfsegg* – Verjetno sin Jurija Galla z Rožeka, nekdanjega celjskega privrženca. Po Rožeku pri Moravčah se imenuje tudi Janez. (AS 1063, ZL, št. 724, 1464 IV. 24. in AS 1063, ZL, št. 6710, 1474 XII. 13.; Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I*, str. 291–292; Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 331–332, Priloga 2)

Oton in Andrej Semeniška,⁶⁴ Jurij Gracar,⁶⁵ Friderik Jamski,⁶⁶ Erazem Loški,⁶⁷ Janez iz Mačerol,⁶⁸ Boltežar iz Sušja,⁶⁹ Konrad Lihtenberški,⁷⁰ Jurij Mosheimer,⁷¹ Boltežar Wagen,⁷² Vigul Verneški, Andrej Verneški,⁷³

⁶⁴ *Ott vnd Anndre die Zemenitsch* – Oton se omenja že v seznamu kranjskih deželnih stanov iz leta 1446, leta 1475 je bil določen za pobiralca tedenskega denariča v Metliki in Slovenski marki, do smrti leta 1478 pa je posedoval grad Žumberk. (Chmel, *Monumenta Habsburgica I/2*, str. 932, št. MCCCXII; Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 332–334, Priloga 3; Seuffert – Kogler, *Landtagsakten II*, str. 149–153, št. 166)

⁶⁵ *Jorg Gretzer* – V tem času sta živela dva Jurija Gracarja, pohoda pa se je verjetno udeležil mlajši izmed njiju. Imenoval se je po gradu Gradac v Beli krajini, umrl pa je pred letom 1476. (Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 418–420, št. 299 in str. 498–500, št. 354; Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 332–334, Priloga 3)

⁶⁶ *Fridrich Luger* – Friderik V. Jamski je bil pripadnik znane in ugledne kranjske plemiške rodbine, v sorodu pa je bil tudi z znamenitim Erazmom (Pred)Jamskim. Leta 1463 se je udeležil pohoda na pomoč ogroženemu Trstu. (Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 31, gl. op. 117)

⁶⁷ *Erasm Loser* – Sin Boltežarja Loškega, oglejskega, celjskega in habsburškega vazala, in Marjete Limberške. Erazem je užival celjske fevde, kar kaže na njegovo udejstvovanje v njihovi službi. Leta 1474 se omenja kot oskrbnik samostana klaris v Škofji Loki. (AS 1063, ZL, št. 786, 1474 IX. 27.; AS 1073, Zbirka rokopisov, 85 I-2r. Fevdna knjiga za grofijo Ortenburg 1456, fol. 19'; Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 209–210, št. 136 in str. 353–354, št. 247a; Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I*, str. 501, št. 58; Isti, *Regesta II*, str. 458, št. 4436)

⁶⁸ *Hanns Matscherol* – Pripadnik manj ugledne rodbine, imenovane po dvoru Mačerole pri Muljavi. Janez se aprila 1475 omenja v zvezi z uvedbo tedenskega denariča in imenovanjem vojaških poveljnikov. (Seuffert – Kogler, *Landtagsakten II*, str. 149–153, št. 166)

⁶⁹ *Walthasar Durrer* – Imenoval se je po dvoru Sušje pri Ribnici, omenja pa se že leta 1444. Leta 1463 se je udeležil pohoda proti obleganemu Trstu, leta 1485 je izpričan kot oskrbnik v Ložu, v letih 1486–1492 pa je bil tržaški glavar. (Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 529–531, št. 385; Chmel, *Regesta I*, str. 160, št. 1599; Baraga, *Kapiteljski arhiv Novo mesto*, str. 92, št. 125; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 30, 68, 69 in 83)

⁷⁰ *Conrat Liechtenberger* – Nekaj Lihtenberških se je udejstvovalo v celjski službi vse do leta 1456, Konrad pa je v letih 1432–1469 omenjen kot solastnik gradu Lihtenberk pri Bogenšperku, užival pa je tudi celjske fevde. (HHStA Wien, SbgE, AUR 1423–1448, 1423 XI. 28., Celje; AS 1063, ZL, št. 657, 1456 IX. 13., Metlika; AS 1073, Zbirka rokopisov, 85 I-2r. Fevdna knjiga za grofijo Ortenburg 1456, fol. 24; Slana, *Grad Lihtenberk*, str. 422)

⁷¹ *Jorg Mosheimer* – Rodbina Mosheimerjev je verjetno izvirala iz Koroške, njeni pripadniki pa so morda prek Ortenburžanov prišli med celjsko klientelo. V celjski službi se je kot gradiščan na Kostelu udejstvoval tudi Jurij Mosheimer, ki je oskrbnitvo in zastavo tega gradu obdržal še pod cesarjem Friderikom III., vse do svoje smrti okoli leta 1466. (Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 135–137, Anhang I; Chmel, *Regesta II*, str. 481, št. 4700; prim. Otorepec, *Seznam »deželnih sovražnikov«*, str. 336, gl. op. 44, str. 337, op. 62 in str. 338–339)

⁷² *Walthasar Wagen* – Pripadnik štajerske rodbine, na Kranjskem pa se tu prvič omenja. Po letu 1463 je bil oskrbnik oziroma zakupnik na Kostelu (1466–1470) ter uradnik na Hošperku (1466–1478) in Šteberku (1466–1469). (Chmel, *Regesta II*, str. 490, št. 4803, str. 491, št. 4827, str. 543, št. 5405, str. 564, št. 5696, str. 565, št. 5713, str. 568, št. 5763, str. 584, št. 5998, 6003 in 6004, str. 591, št. 6082; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 125, št. 940 in str. 127, št. 957; Chmel, *Monumenta Habsburgica I/2*, str. 903–904, št. MCCXXV, str. 907–908, št. MCCXXXVIII in str. 910, št. MCCXLVII; Koblar, *Drobtinice I/1*, str. 20)

⁷³ *Wiguleis Wernegker, Anndree Wernegker* – Pripadnika kranjske plemiške rodbine, imenovane po gradu Vernek pri Litiji. Andrej se v virih omenja še leta 1478. (Chmel, *Monumenta Habsburgica I/2*, str. 913, št. MCCLVII)

Nikolaj Ravbar,⁷⁴ Janez Lengheimer,⁷⁵ Nikolaj Snežniški,⁷⁶ Boltežar Turner,⁷⁷ Gašper Gretzperger,⁷⁸ Lovrenc Paradeiser⁷⁹ in Lenart Kompoljski⁸⁰. Vsi naštetih plemiči so prihajali iz Kranjske in Slovenske marke. Mnenje, da so bili pripadniki kranjske deželne elite, je gotovo pretirano, saj so nekateri izmed imenovanih posedovali le skromne dvore, po drugi strani pa na tem seznamu pogrešamo člane najuglednejših rodbin, kot na primer Kraige, Čušperške, Raunacherje, Kozjakarje in druge. Opažen je tudi precej visok delež nekdanjih celjskih vazalov, ki so si od prihoda pod habsburško oblast prizadevali pridobiti zaupanje deželnega kneza. Na tem mestu velja izpostaviti zlasti Janeza Lengheimerja in Jurija Mosheimerja, ki sta po letu 1456 med prvimi prestopila k cesarju Frideriku III. in še naprej obdržala oskrbništvu gradov. Blizu Celjskim je bil tudi Matej Zellenberger, ki je od njih imel v fevdu stolp Krumperk. Pozneje se je uspešno vključil v habsburško oblastno sfero in bil imenovan za kranjskega deželnega upravitelja.⁸¹

Razlogov, zakaj so se posamezniki odločili za udeležbo na pohodu na Dunaj, je bilo gotovo več. Poleg gole dolžnosti pomagati svojemu deželnemu gospodu v stiski, so številni v tem videli priložnost, da se prikupijo cesarju in iz tega izvelejo kakšno korist. Janeza Turjaškega in Boltežarja Wagna pa so nemara vodili tudi

⁷⁴ *Niclas Rawber* – Eden najznamenitejših Kranjcev druge polovice 15. stoletja, ki se tu prvič omenja. Pred letom 1456 je bilo nekaj članov družine v celjski službi. Nikolaj se je leta 1463 udeležil pohoda proti Trstu, pozneje pa je bil glavar v Trstu (1477–1482) in Pazinu (1477–1482). Umrli je leta 1482. (AS 1063, ZL, št. 5753, 1482 I. 7., Ljubljana; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 22, št. 173; Chmel, *Urkundliches*, str. 111, št. 93; Isti, *Monumenta Habsburgica I/2*, str. 892, št. MCLXXX, str. 903, št. MCCXXIII; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 31, 62, 63, op. 257 in str. 65–66; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 162)

⁷⁵ *Hanns Lengheimer* – Sin Petra Lengheimerja, v virih se prvič omenja leta 1432. Pred letom 1456 je bil skupaj z bratom Jurijem kot gradiščan na Ortneku v službi Celjskih, nato sta bila oskrbnika in zastavna imetnika Ortneka v službi Friderika III. (do 1458). Od leta 1474 dalje se imenuje po Otočcu, v letih 1476–1493 pa je izpričan še kot deželnoknežji oskrbnik v Višnji Gori. (Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 239–241, št. 158, str. 493–495, št. 350, str. 500–501, št. 355 II, str. 501–502, št. 356 in str. 543–544, št. 397; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 22, št. 175 in 176, str. 28, št. 225; Chmel, *Monumenta Habsburgica I/2*, str. 892, št. MCLXXIX, str. 915, št. MCCLXII, str. 916, št. MCCLXIV in str. 920, št. MCCLXXIII; Golec, *Trgovski promet*, str. 79)

⁷⁶ *Niclas Sneiderger* – Član rodbine, imenovane po Snežniku na Notranjskem. Leta 1465 mu je dal cesar Friderik III. do preklica oskrbništvu gradu Prosek pri Trstu. (Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 113–114, št. 846)

⁷⁷ *Walthasar Turner* – Pripadnik rodbine, katere člani se že v prvi polovici 15. stoletja omenjajo na Kranjskem. (Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 191–192, št. 114; Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 330–332, Priloga 1-2)

⁷⁸ *Caspar Gretzperger* – Njegov sorodnik Henrik Gretzperger je bil celjski gradiščan na Waldenbergu pri Radovljici. Gašper se omenja še leta 1466. (Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 26, št. 208 in str. 33, št. 260; Pettenegg, *Die Urkunden*, str. 557, št. 1804)

⁷⁹ *Larentz Paradeiser* – Pripadnik znane kranjske plemiške rodbine. Umrli je pred junijem 1478. (Chmel, *Monumenta Habsburgica I/2*, str. 912–913, št. MCCLVI)

⁸⁰ *Lienhart Gumpeler* – Pripadal je manj ugledni rodbini, ki se je imenovala po Kompolju pri Lukovici.

⁸¹ AS 1073, Zbirka rokopisov, 83 I-3r. Fevdna knjiga grofije Celje 1456, fol. 2. Stolp Krumperk je bil sedež rodbine Zellenbergerjev. Matej je urad deželnega upravitelja vodil v letih 1469/1470–1475. (Gl. op. 61)

povsem družinski motivi, saj sta bila njuna brata skupaj s Friderikom III. ujeta v obleganem Hofburgu.⁸² Vsekakor se je sodelovanje pri reševanju cesarja številnim med njimi bogato obrestovalo. Najodličnejši so bili nagrajeni s podelitvijo novoustanovljenih dednih uradov in uglednih dvornih položajev, številni so postali oskrbniki pomembnih deželnoknežjih gospodstev in so po cesarjevem naročilu tudi vodili bojne pohode in opravljali različne naloge, redkim pa je uspel preboj v sam vrh deželne uprave na Kranjskem. O njih bo več povedanega v naslednjem poglavju.

S pritegnitvijo dodatnih virov postane hitro jasno, da dvaintrideset v listini naštetih plemičev še zdaleč ni predstavljalo celotnega kranjskega kontingenta, namenjenega pomoči cesarju na Dunaj. Pohoda se je udeležilo več deželanov, pa tudi sicer je bila vloga Kranjcev v tem burnem dogajanju večja, kot bi utegnili sklepati na podlagi listine. V prvi vrsti je treba omeniti Mihaela Beheima, pisca Knjige Dunajčanov.⁸³ Gre za edinstven in sodoben vir, pisan v obliki rimane kronike, ki prinaša verodostojne informacije, saj je avtor sam doživel obleganje Hofburga. Pri naštevanju kranjskih plemičev je Beheim očitno črpal iz listine o izboljšanju kranjskega deželnega grba ali pa morda iz predloge oziroma koncepta. Z nekaj izpuščanji našteva imena deželanov v enakem vrstnem redu, kot so navedeni v listini, dodatno pa navaja še Ludvika Kozjakarja in nekega Heriča.⁸⁴ Kozjakar je bil sprva celjski vazal, od leta 1460 dalje pa deželnoknežji oskrbnik na Čušperku.⁸⁵ V primeru Heriča gre verjetno za Viljema, ki ga najdemo na seznamu kranjskih deželnih stanov iz leta 1446, bil pa je tudi celjski fevdnik.⁸⁶ Po poročanju Beheima je bil pri napadu na oblegovalce Kozjakar ranjen, Herič pa je padel, kar pojasni njegovo neomenjanje v listini.⁸⁷ Nekoliko težje je razumeti, zakaj v ta seznam ni bil uvrščen Ludvik Kozjakar. Razlog bi lahko tičal v domnevnem uboju, ki naj bi ga približno v tem času zagrešil in zaradi česar je pri cesarju padel v nemilost. Po obljubi, da bo opravil romanje v Loreto, je bil izpuščen iz zapore in je nato že poleti 1463 postal tržaški glavar.⁸⁸ Beheim poleg tega v drugem kontekstu omenja še Ludvika Galla in Konrada Kraiga.⁸⁹ Iz listine o ustanovitvi urada dednega maršala na Kranjskem in v Slovenski marki, o kateri bo več govora v naslednjem poglavju, poleg tega izhaja, da je cesarju na pomoč prihitel tudi Jurij Turjaški, ki ga prav tako ne najdemo med dvaintrideseterico.⁹⁰ Poglejmo si še nekaj posameznikov, ki so bili skupaj s cesarjem oblegani v Hofburgu in svojega mesta niso našli v vrsti poimensko naštetih plemičev. Kot glavni vir znova služi Mihael Beheim. Na prvem

⁸² Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 61–62.

⁸³ Delo je v celoti objavljeno v: Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 1–417.

⁸⁴ Prav tam, str. 166–168.

⁸⁵ AS 1073, Zbirka rokopisov, 83 I-3r. Fevdna knjiga grofije Celje 1456, fol. 33; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 28.

⁸⁶ AS 1073, Zbirka rokopisov, 83 I-3r. Fevdna knjiga grofije Celje 1456, fol. 2'; Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 332–334, Priloga 3.

⁸⁷ Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 170–171 in 178.

⁸⁸ Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 28. Kdaj točno naj bi prišlo do domnevnega uboja, ni znano.

⁸⁹ Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 181 in 183.

⁹⁰ Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 424–425, št. 304.

mestu velja izpostaviti Viljema II. Turjaškega, najznamenitejšega Kranjca druge polovice 15. stoletja. Po letu 1463 se je njegova kariera strmo vzpenjala, kronal pa jo je s številnimi uglednimi položaji tako na dvoru kot tudi v domači deželi.⁹¹ Nadalje Beheim navaja štajerskega plemiča Andreja Wagna, brata Boltežarja Wagna, ki se omenja v listini o izboljšanju deželnega grba in je bil začetnik kranjske veje rodbine.⁹² Znano je tudi, da je bil med obleganimi Konrad Melz, čigar poreklo ni povsem jasno, zelo verjetno pa je bil sorodnik takratnega kranjskega deželnega upravitelja Gašperja Melza.⁹³ Omeniti je treba še Sigmunda Söbriacherja, ki sicer po rodu ni bil Kranjec, je pa le nekaj mesecev po koncu obleganja Hofburga postal kranjski deželni glavar in se na tem položaju obdržal skoraj dvajset let (1463–1482).⁹⁴

Ne nazadnje je treba omeniti še cesarskega svétnika Andreja Baumkircherja, rojenega v Vipavi,⁹⁵ čigar posredovanje pri češkem kralju je bilo odločilnega pomena za razbitje obleganja. Baumkircherjev odnos s Friderikom III. je ves čas nihal od zvestega služenja do odkritih sovražnosti. Angažma v času krize jeseni 1462 se mu je zelo obrestoval, saj je bil že naslednje leto povzdignjen v gosposki stan. Poleg bratislavskega komitata je v zakup prejel še glavarstvo v Korneuburgu in gospostvo Weitra. Tedaj se že omenja kot ogrski magnat, veljal pa je za pomembnega podpornika Matije Korvina. Zaradi cesarjevih neporavnanih obveznosti je ob podpori ogrskega kralja v začetku leta 1469 povedel del štajerskega plemstva skupaj z neplačanimi najemniki v fajdo proti Frideriku III. Cesar ga je leta 1471 z lažno obljubo zvabil v svoj grad v Gradcu, kjer je bil po hitrem postopku obsojen in usmrčen. Bil je prva prominentna žrtev rivalstva med cesarjem Friderikom III. in ogrskim kraljem Matijo Korvinom.⁹⁶ Za poznavanje kranjskih udeležencev pri reševanju Friderika III. na Dunaju je pomembno tudi njegovo pismo sestri Margareti z dne 5. januarja 1463, v katerem ji opisuje dogodke v času obleganja. Med tistimi, ki so mu prišli na pomoč, med drugimi izrecno omenja kranjskega deželnega glavarja grofa Ulrika Schaunberškega, Konrada Kraiga, Jurija in Gašperja Črnomaljska, Andreja Baumkircherja ter Andreja Hohenwarta.⁹⁷ Poleg Baumkircherja se tudi Konrad Kraig ne omenja v listini o izboljšanju kranjskega deželnega grba.

Na vprašanje, kdo je dal pobudo za izstavitev listine, ni mogoče podati zadovoljivega odgovora. Kot najverjetnejši pobudnik se zdi cesar oziroma njegov krog svetovalcev. Listino o izboljšanju kranjskega deželnega grba je treba postaviti v kontekst potrditve kranjskega deželnega ročina (t. i. Zlata bula) leta 1460 in

⁹¹ Prav tam; Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 61, 80–81 in 170–171; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 45, gl. op. 40.

⁹² Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 62; gl. op. 71.

⁹³ Prav tam, str. 61 in 83; Chmel, *Regesta II*, str. 456, št. 4410.

⁹⁴ Prav tam, str. 59, 80 in 119; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 234; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 30–31.

⁹⁵ Andrejev oče Viljem je bil oskrbnik v Vipavi: AS 1063, ZL, št. 4888, 1451 IV. 16., Vipava; GZL III/62.

⁹⁶ Chmel, *Regesta II*, str. 399, št. 3966; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 229–231; Seuffert – Kogler, *Landtagsakten II*, str. 51.

⁹⁷ [RI XIII] H. 10 n. 234 (ogled: 26. 11. 2014).

ustanovitve ljubljanske škofije. Vse troje je namreč delovalo zelo integrativno v razmerju knez – dežela – stanovi. S temi dejanji se je na Kranjskem po izumrtju Celjskih dokončno konsolidiralo stanje in se je utrdila oblast Friderika III., končala pa se je tudi vsakršna morebitna diskusija okrog njegovega statusa kot deželnega kneza na Kranjskem in Kranjcev kot njegovih deželanov. Listina ima tako v prvi vrsti pomen predvsem na simbolni ravni. Z izboljšanim grbom ni Kranjska oziroma njeno plemstvo dobilo nobene realne pravice, ki je že ne bi imelo, simbolno pa se je dvignil ugled dežele. V oči zbode še ena podrobnost: Janez Turjaški in Andrej Hohenwart, ki sta bila 5. januarja nagrajena s podelitvijo urada dednega maršala oziroma dednega strežaja, v listini o izboljšanju kranjskega deželnega grba prese-netljivo nastopata brez teh naslovov! V Janezovem primeru je kakršenkoli naslov sploh izpuščen, Andrej pa se omenja le kot glavar v Metliki. Po drugi strani Jurij Črnomaljski nastopa kot cesarski svétnik in glavar v Postojni in na Krasu, njegov brat Gašper pa kot cesarski strežaj in oskrbnik v Smledniku. Razlog za neskladje skoraj zagotovo leži v tem, da je bil koncept listine sestavljen že pred ustanovitvijo omenjenih dednih uradov, do njene izstavitve pa je prišlo šele sredi januarja 1463. V prid tej tezi govori tudi Beheimova pesnitev, kjer se pojavita dva plemiča, ki ju v končnem tekstu dokumenta ni, kar kaže na to, da je avtor črpal iz neke starejše predloge. Čas pobude in nastanka listine o izboljšanju kranjskega deželnega grba gre tako iskati proti koncu decembra 1462.

4. Ustanovitev dednih uradov

Ustanovitev dednih uradov maršala, strežaja in točaja leta 1463 je bila v neposredni zvezi z dogodki na Dunaju in ima enako ozadje kot listina o izboljšanju kranjskega deželnega grba. Z njo se je Friderik III. kolektivno zahvalil svojim zvestim deželanom, najuglednejše med njimi pa se je odločil še posebej nagraditi. Z novoustanovljenimi in v fevd podeljenimi uradi obdarovani posamezniki niso bili izbrani naključno, saj so se že pred letom 1463 udejstvovali v cesarjevi službi in so veljali za pripadnike deželne elite. Ta dedna dostojanstva jim sicer niso prinašala nobenih konkretnih novih pravic in premoženjskih koristi, a so na simbolni ravni dvignila njihov ugled in prestiž ter jim olajšala preboj do položajev v dvorni in deželni upravi.⁹⁸ V tem se zrcali cesarjev poskus, kako se zaradi večnih finančnih stisk čim ceneje oddolžiti svojim zvestim privržencem, obenem pa integrirati plemstvo in dobiti večji nadzor nad deželo.⁹⁹ Govorimo namreč o času, ko so ugled in naslovi igrali veliko vlogo in plemstvo se je bilo zanje pripravljeno odreči denarnim nagradam. Vsem trem novoustanovljenim uradom so pripadale enake časti in pravice, kot so jih uživali njihovi nosilci na Štajerskem in v drugih habsburških

⁹⁸ Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 424–425, št. 304; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 93, št. 706 in str. 155, Anhang XV.

⁹⁹ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 231.

deželah. V času vladanja Friderika III. se je oblikovala nova kranjska elita,¹⁰⁰ ki se je v naslednjih desetletjih uspešno vključila v cesarsko politiko, nekateri njeni pripadniki pa so naredili zares izjemne kariere. Pomenljivo je tudi dejstvo, da je bila Kranjska edina dežela, kjer se je cesar najzvestejšim privržencem za pomoč v času stiske zahvalil z ustanovitvijo dednih uradov. To je po eni strani razložljivo z dejstvom, da so jih preostale habsburške dežele poznale že od visokega srednjega veka dalje,¹⁰¹ po drugi pa, da se je Kranjska pozno razvila v deželo in da tu nikoli ni bilo sedeža deželnega kneza, kar se je odrazilo tudi v neobstoju dvornih (dednih) funkcij.

Med tistimi, ki jih je Friderik III. januarja 1463 posebej nagradil, je treba na prvem mestu omeniti Turjaške. Že pred tem so veljali za najuglednejšo kranjsko rodbino, deležni pa so bili tudi največ cesarjeve hvaležnosti in darežljivosti. V spopadih med habsburškima bratoma so bili Engelhard I. ter njegovi nečaki Janez III., Viljem II. in Jurij V. zvesti Frideriku III., Engelhardov sin Pankrac II. pa se je boril na Albrehtovi strani.¹⁰² Viljem se je že pred tem udejstvoval na dvoru in je bil med tistimi dvainosemdesetimi plemiči, ki so bili skupaj s cesarjem oblegani v Hofburgu.¹⁰³ Kot nagrado za pomoč v času stiske je Friderik III. 5. januarja 1463, torej že teden dni pred izstavitvijo listine o izboljšanju kranjskega deželnega grba, na novo ustanovil urad dednega maršala na Kranjskem in v Slovenski marki ter ga podelil v fevd omenjenim trem bratom, sinovom Volkerja V.¹⁰⁴ To pa še ni bilo vse. Svojo naklonjenost do Turjaških je cesar izkazal še v naslednjih mesecih, ko je Engelhardu in njegovim trem nečakom dovolil ponovno zgraditi in utrditi grad Šumberk, nato pa je še dovolil, da se Engelhard in Viljem za škodo, ki sta jo utrpela v času obleganja s strani cesarjevih nasprotnikov, odškodujeta pri Albrehtovih privržencih v Zgornji in Spodnji Avstriji.¹⁰⁵ Pri vseh teh podelitvah je bil Pankrac kot zaveznik nadvojvode Albrehta VI. seveda popolnoma izvzet. Po letu 1463 je Viljem II. Turjaški začel nadvse uspešno kariero na dvoru in jo kronal s številnimi uglednimi položaji ter tako postal najpomembnejši Kranjec druge polovice

¹⁰⁰ Poleg Turjaških, Hohenwartov in Črnomaljskih, ki so bili nagrajeni s podelitvami novoustanovljenih dednih uradov, so se deželni eliti s povzdigom v gosposki stan leta 1466 formalno pridružili še Kraigi. (Chmel, *Regesta II*, str. 482, št. 4713)

¹⁰¹ MHDC IV/1, str. 47–48, št. 1632. V listini se omenjata *Ortolfus dapifer* in *Hermannus pincerna*. Na Koroškem so od leta 1209 dalje imeli urad dednega strežaja Kraigi, urad točaja pa Ostroviški (prim. Komac, *Od mejne grofije*, str. 116–117; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 145–146).

¹⁰² Chmel, *Regesta II*, str. 395–397, št. 3949; Prim. Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 231, gl. op. 351. Pankrac je leta 1466, gotovo po posredovanju bratranca Viljema, stopil v službo cesarja in je po očetu Engelhardu podedoval urad dednega komornika na Kranjskem in v Slovenski marki, dosegel pa je tudi naslov cesarskega strežaja.

¹⁰³ Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 424–425, št. 304; Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 61, 80–81 in 170–171; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 45, gl. op. 40.

¹⁰⁴ Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 424–425, št. 304; Chmel, *Regesta II*, str. 399, št. 3962; Lichnowsky, *Geschichte VII*, str. CCCXXXIX, št. 731; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 73; Komac, *Vzpon Turjaških*, str. 44.

¹⁰⁵ Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 428–429, št. 307 in str. 429–431, št. 308.

15. stoletja.¹⁰⁶ Vsekakor je zanimivo, da se v listini o izboljšanju kranjskega deželnega grba omenja le Janez Turjaški, čeprav so bili nedvomno v te dogodke vpleteni tudi drugi člani družine.

Naslednji, za svoje zasluge posebej nagrajeni Kranjec, je bil tedanji metliški glavar Andrej Hohenwart. Hohenwarti so bili prvotno v službi grofov Ortenburških in nato Celjskih, po njihovem izumrtju pa so nemudoma presedlali v habsburški tabor.¹⁰⁷ Andrejev starejši brat Erhard je že leta 1457 izpričan kot cesarski svétnik. V zahvalo za zvesto služenje je cesar Andreju 5. januarja 1463 podelil v fevd novoustanovljeni urad dednega strežaja na Kranjskem in v Slovenski marki.¹⁰⁸ Do podelitve je prišlo na isti dan, kot so Turjaški v fevd prejeli urad dednega maršala. Friderik III. v listini poudarja, da je bil Andrej med tistimi, ki so mu prišli na pomoč, v napadu na sovražnike pa je bil celo poškodovan. O tem poroča tudi Beheim, ki pravi, da je bil Hohenwart težje ranjen, saj naj bi ga zadele kar tri puščice.¹⁰⁹ Po letu 1463 se je kariera Andreja Hohenwarta še naprej hitro vzpenjala. V letih 1457–1470 je bil prvi habsburški glavar Grofije v Marki in Metliki, takoj zatem je postal glavar in gradiščan na starem (zgornjem) celjskem gradu, pozneje pa še celjski vicedom.¹¹⁰ Kot eden od redkih Kranjcev je dosegel naslov cesarskega svétnika.¹¹¹ Po nekaterih trditvah naj bi leta 1473 padel v bitki proti Turkom pri Bizeljskem, vendar je šlo pri tem bolj verjetno za njegovega soimenjaka.¹¹²

Ustanavljanje novih dednih uradov je bilo zaključeno konec leta 1463, ko je Friderik III. 26. decembra podelil urad dednega točaja na Kranjskem in v Slovenski marki bratoma Juriju in Gašperju Črnomaljskima. Istega dne ju je povzdignil še v praporščaka (*rechten banyerherren*) in jima podelil pravico do pečatenja z rdečim voskom, s čimer sta se povzpela v gosposki

¹⁰⁶ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 231–232; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 41 in 151; Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 297. Viljem se je ponašal z vzdevkom »Bogati«, bil je cesarski svétnik in komornik, v letih 1482/1483–1501 pa je bil deželni glavar in v letih 1489–1498 tudi deželni vicedom na Kranjskem.

¹⁰⁷ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 226.

¹⁰⁸ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 78, št. 603 in str. 155, Anhang XV.

¹⁰⁹ Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 178.

¹¹⁰ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 22–23, št. 177; Göth, *Urkunden-Regesten*, str. 293, št. 602 in 603; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 226; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 163–164; Kos, *Bela krajina*, str. 15–16.

¹¹¹ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 146.

¹¹² Chmel, *Monumenta Habsburgica I/3*, str. 717, št. 253; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 226, gl. op. 331. Identifikacija Andreja Hohenwarta, ki naj bi leta 1473 padel proti Turkom, je težka, saj sta v tem času živela dva pripadnika te rodbine z enakim imenom. Zanimiva sta vira iz julija leta 1478, v katerih se omenjata dva Andreja Hohenwarta. Eden od njiju je bil očitno gradiščan v mestnem (spodnjem) gradu v Celju, drugi pa je bil cesarski svétnik in glavar na starem (zgornjem) celjskem gradu. (Chmel, *Monumenta Habsburgica I/2*, str. 814–815, št. CMLXXVI in str. 822, št. CMXCVII) Še aprila 1479 se omenjata dva Andreja Hohenwarta, ki sta pečatila neko listino. (AS 1063, ZL, št. 5627, 1479 IV. 23., Pleterje: »Andren Hohenwarter obrister druchsas in Krain vnd an der Windischen march vnd dietzeit haubtman auff Ober Cilj vnd herren Andreen Hohenwartter von Gerlachstain«)

stan.¹¹³ V tej listini cesar izrecno poudarja njune zasluge tako v času obleganja dunajskega Hofburga kot tudi pozneje Trsta. Zakaj je do podelitve urada dednega točaja prišlo s skoraj enoletnim zamikom, ne vemo. Čeprav sta bila nagrajena pozneje, pa sta bila zato toliko bolj. Za razliko od Turjaških in Hohenwarta, ki so prejeli le častna dostojanstva, je Črnomaljskima poleg tega uspel še povzdig v zelo tanek kranjski gosposki sloj. Oba sta namreč celo življenje zvesto stala cesarju ob strani in mu nudila pomembno oporo pri vladanju na Kranjskem. Jurij je že leta 1436 spremljal mladega vojvodo Friderika V. (III.) na romanje v Sveto deželo,¹¹⁴ nato pa je začel graditi izjemno kariero v deželnoknežji službi. Najprej je bil deželni vicedom (1439–1445), nato upravitelj deželnega glavarstva (1448–1453) in glavar v Postojni in na Krasu (1455–1479), vmes pa je izpolnjeval še funkciji tržaškega glavarja (1469–1477) in oskrbnika freisinškega loškega gospostva (1474–1480).¹¹⁵ Od leta 1455 dalje se omenja tudi kot cesarski svétnik in je bil prvi pravi Kranjec s tem naslovom. Vrhunec kariere je dosegel leta 1479 z imenovanjem za štajerskega deželnega glavarja.¹¹⁶ Jurijev mlajši brat Gašper se že leta 1458 omenja kot cesarski strežaj, bil pa je tudi oskrbnik deželnoknežjih gospostev Kostanjevica in Smlednik ter freisinškega Klevevža.¹¹⁷ Črnomaljska sta torej že pred letom 1463 uživala velik ugled, zato ne preseneča, da se v listini o izboljšanju kranjskega deželnega grba omenjata takoj za deželnim glavarjem.

5. Zaključek

Vzrokov za izstavitve listine o izboljšanju kranjskega deželnega grba iz januarja 1463 ni mogoče iskati samo v dogajanju druge polovice prejšnjega leta. V širšem smislu jo je treba razumeti v kontekstu kar tri desetletja trajajočega boja med habsburškima bratoma Friderikom V. (III.) in Albrehtom VI., v ožjem pa jo je treba postaviti v kontekst konsolidacije cesarjeve oblasti na Kranjskem po izumrtju Celjskih. Njuna medsebojna nesoglasja so v svoj prid poskusili izrabiti grofje Celjski, s katerimi je nezadovoljni vojvoda Albreht sklenil zavezništvo v upanju, da mu bo njihova pomoč zagotovila pravičnejšo delitev dediščine. Iz te fajde je kralj Friderik III. izšel kot veliki zmagovalec, čeprav so se posledice doseženega

¹¹³ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 93, št. 705 in 706. Nemški izraz *Bannerherr* ustreza latinskemu *baron*, kar je ekvivalent gospodu oziroma gosposkemu stanu. Pripadniki tega stanu so imeli tudi pravico do pečatenja z rdečim voskom. (Glej: http://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/lemma/bsb00009131_4_0_368 (ogled: 4. 5. 2015))

¹¹⁴ Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 129.

¹¹⁵ Bizjak, *Poznosrednjeveška finančna dokumentacija*, str. 217; Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 297 (Žontar napačno navaja obdobje uradovanja v leta 1442–1445); Bizjak – Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, str. 350–351, št. 245 in str. 382–383, št. 264; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 12, št. 89; NŠAL, Listine, št. 348, 1452 XI. 25., Kranj; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 51 in 62; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 148.

¹¹⁶ Göth, *Urkunden-Regesten*, str. 303, št. 692.

¹¹⁷ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 33, št. 258 in 263, str. 69, št. 529 in str. 93, št. 705; Chmel, *Monumenta Habsburgica I/2*, str. 917–918, št. MCCLXIX; Bizjak, *Ratio facta est*, str. 193; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 147–148 in 233; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 148.

mirovnega sporazuma iz avgusta 1443 v polni meri pokazale šele leta 1456. Velik del plemstva na Kranjskem je za svoje gospode priznaval Celjske in je v času habsburško-celjske fajde v veliki meri stal na njihovi strani, zaradi česar je pri kralju padel v nemilost. Štirideseta leta so močno zaznamovali spori okrog skrbništva nad mladoletnim prestolonaslednikom Ladislavom Posmrtnim. Avstrijska stanovska opozicija si je več kot desetletje dolgo prizadevala, da bi mladega princa iztrgala iz Friderikovih rok. Napeti odnosi z avstrijskim plemstvom so kralja odvrčali od bivanja na Dunaju, zato je večji del vladavine v letih med 1440 in 1470 rezidiriral na Štajerskem, kar je imelo ugoden vpliv na integracijo notranjeavstrijskega plemstva. Kljub temu so Kranjci še naprej ostali izrazito v ozadju, kar bi lahko bil odraz šibkega položaja Friderika III. v deželi in posledično njegovega nezaupanja do lokalnega plemstva. Šele izumrtje Celjskih je spremenilo in pospešilo dinamiko odnosov na relaciji dvor – Kranjska. Odslej so se Kranjci počasi začeli pojavljati na dvornih položajih, kjer jih pred tem nikoli ni bilo, redki posamezniki pa so se uveljavili tudi v drugih deželah. Proces njihove integracije se je znatno pospešil po letu 1456, ko je Friderik III. Kranjsko dobil dovolj trdno v svoje roke in si tudi nesporno zagotovil deželnoknežjo oblast. Spremenjene razmere so se zgovorno pokazale z zapoznelo izstavitvijo Zlate bule leta 1460 in z ustanovitvijo ljubljanske škofije naslednjega leta. Podelitev listine o izboljšanju deželnega grba in istočasna vzpostavitev dednih uradov je bila torej na neki način zaključno dejanje na novo vzpostavljene deželnoknežje oblasti Friderika III. na Kranjskem po izumrtju Celjskih in na simbolni ravni predstavlja povezavo med deželnim knezom in deželno. Zaradi napetih odnosov z bratom Albrehtom VI., bavarskim vojvodo Ludvikom, ogrskim kraljem Matijo Korvinom in vseh drugih težav, ki so tedaj pestile Friderika III., si je ta prizadeval za trdno oporo v plemstvu svojih dednih dežel. V luči tega je treba videti tudi bogato nagraditev kranjskih deželanov leta 1463. Pri tem v oči bode dejstvo, da je v sklopu notranjeavstrijske vojske, ki je hitela reševati cesarja, poleg kranjskega sodelovalo tudi štajersko in koroško plemstvo, vendar jih Friderik III. za izkazano pomoč ni posebej nagradil. Razlog za to bi morda lahko bil ta, da sta bili ti dve deželi dovolj trdno v njegovih rokah, njuni deželani pa so bili za razliko od kranjskih mnogo bolj integrirani v habsburško sfero.

V kontekstu dogajanja v letih 1462 in 1463 zavzema obravnavana listina prav posebno mesto. Gre za edinstven primer kolektivne zahvale celotnemu deželnemu plemstvu, ker so pomagali v času stiske. V ostalih primerih se je namreč Friderik III. na različne načine oddolžil le posameznikom in mestom. Pomenljivo je tudi samo izboljšanje deželnega grba – orel je dobil na glavo cesarsko krono, to pa je bila gesta, s katero je cesar nagradil samo najzvestejše podpornike. Poleg kranjskih deželanov sta podobno izboljšanje grba prejeli še spodnjeavstrijski mesti Krems in Stein. Njuni meščani so se v času bojev med bratoma postavili na Friderikovo stran, za kar jih je nagradil s številnimi novimi privilegiji in izboljšavo grba. V času vladanja Friderika III. je prišlo do dokončnega oblikovanja nove kranjske deželne elite. Turjaški so že od 14. stoletja dalje spadali v krog najodličnejših kranjskih rodbin, proti koncu prve polovice 15. stoletja so se jim pridružili Črnomaljski, po izumrtju Celjskih pa še Hohenwarti. Zlasti pripadniki slednjih dveh rodbin so svoj

družbeni vzpon dolgovali Frideriku III. Seveda ti niso predstavljali celotne deželne elite, pač pa le njen najvidnejši del. Njeni pripadniki so od cesarja prejeli novoustanovljene urade dednega maršala, strežaja in točaja. V tem primeru je Friderik III. popravil zamudo, saj so vse druge dežele takšne urade že imele, res pa je, da cesar v nobeni drugi deželi ob tej priložnosti ni ustanovil novih dostojanstev in jih podelil tamkajšnjim odličnikom. Na Kranjskem se je tako leta 1463 dokončno izoblikoval takšen ustroj dednih uradov, kot so ga že poznale preostale dežele. Z vidika upravnega razvoja to leto predstavlja pomemben mejnik. Približno v tem času se je začel intenzivnejši prodor Kranjcev na dvor, vidneje pa so se začeli uveljavljati tudi v domači deželi, vendar vzrokov za njihovo povečano vlogo ne gre iskati samo v angažmaju jeseni leta 1462. Do leta 1482 so funkcijo deželnega glavarja z redkimi izjemami izpolnjevali tujci, nato pa so z nastopom Viljema Turjaškega kranjski deželani končno prevzeli v svoje roke najvišji položaj deželne uprave.

Pomemben del listine je tudi seznam dvaintridesetih kranjskih plemičev, ki so se udeležili pohoda na Dunaj jeseni 1462. S pomočjo drugih virov je bilo pokazano, da ti še zdaleč niso predstavljali celotnega kontingenta. Udeležencev je bilo precej več, kot jih izkazuje listina, vendar ostaja odprto vprašanje, po kakšnem kriteriju se je omenjena dvaintrideseterica znašla na tem seznamu. Bega namreč že dejstvo, da na njem manjka kar nekaj najuglednejših deželanov. Poimensko naštetih plemiči ne predstavljajo deželne elite, čeprav je na seznamu navedenih mnogo tistih, ki so sodili v ta krog, pač pa so predstavniki oblikujočih se deželnih stanov. V listini cesar poudarja, da je ta namenjena kranjskim deželanom (»gemain lanndtschafft«). Za zaključek je mogoče reči, da je bila vloga Kranjcev v tem burnem obdobju večja, kot se zdi na prvi pogled. Tu je treba znova spomniti na prizadevanja kranjskega deželnega glavarja Ulrika Schaunberškega in Andreja Baumkircherja ter na tistih nekaj kranjskih plemičev, ki so bili v Hofburgu v času obleganja. K temu je treba prišteti še sodelovanje nekaj deset deželanov na bojnem pohodu.

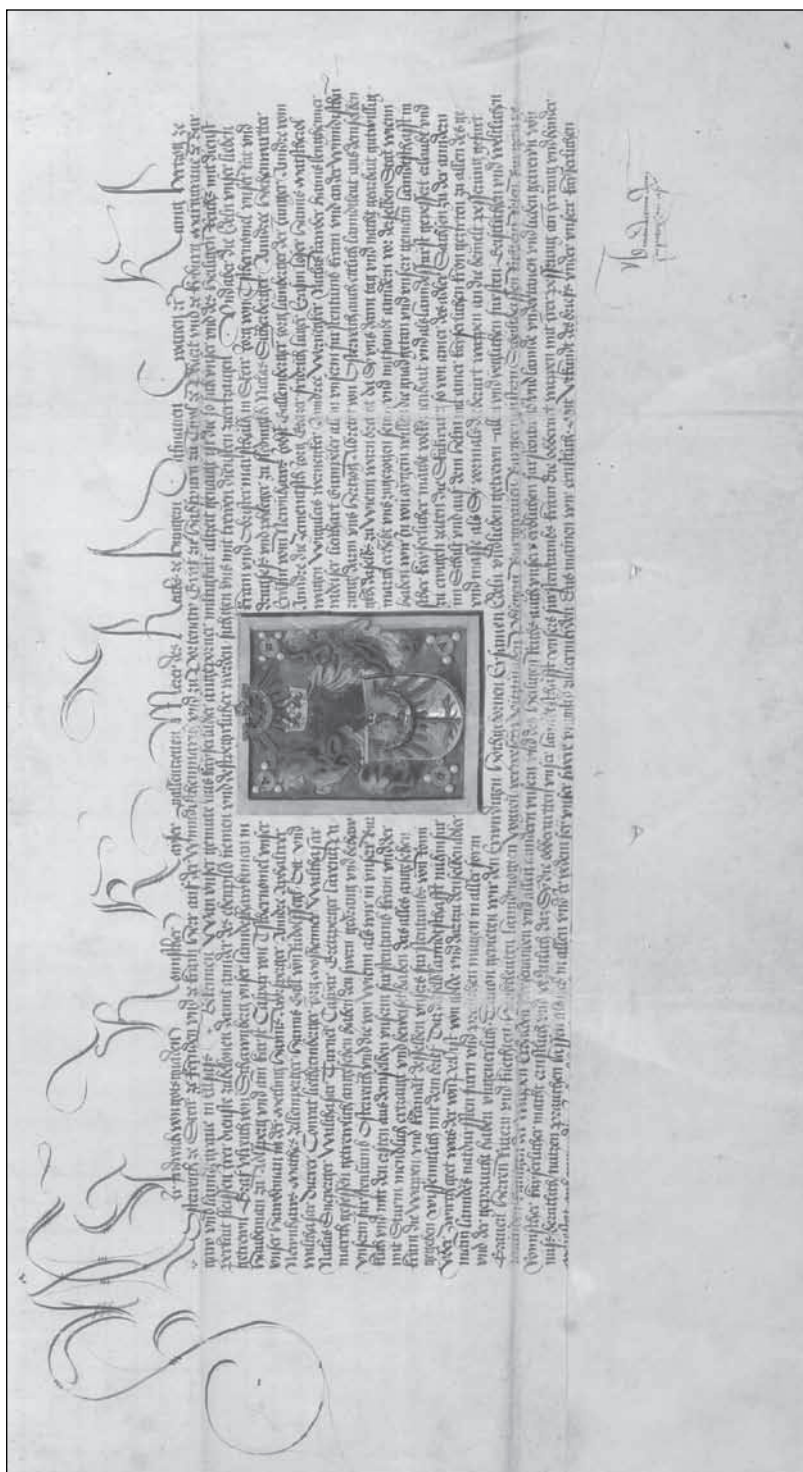
Priloga: Listina o izboljšanju kranjskega deželnega grba

1463, januar 12., Dunajsko Novo mesto

Cesar Friderik III. v zahvalo za pomoč kranjskih deželanov v času obleganja na Dunaju izboljša kranjski deželni grb.

Original: AS 1063, ZL, št. 716, 1463 januar 12., Dunajsko Novo mesto; pergament, 56,4 x 21,8 cm; pečat izstavitelja je odpadel.

Listina je dobro ohranjena, pisana v gotski minuskuli. Pisava je na pregibih nekoliko zbledela, drugih poškodb ni. V sredini je sredi teksta v barvah upodobljen novi kranjski deželni grb.

Listina o izboljšanju kranjskega deželnega grba iz leta 1463 (orig. AS 1063, ZL, št. 716, 1463 januar 12., Dunajsko Novo mesto).

Na hrbtni strani je slabo viden napis, verjetno iz 16. stoletja: *Khayser Friderichs einer lob: landtschafft gegebenes wappen claynodt*. Spodaj desno je še istočasni napis: *Datum Neustatt am mittwoch nach st. Erhardtstag [...]*, pod tem pa še mlajši pripis: *12. Jänner 1463*. Na desni strani plike je napis: *Ad mandatum domini imperatoris in consilio*.

Regesti: Chmel, *Regesta II*, str. 399, št. 3964; Lichnowsky, *Geschichte VII*, str. CCCXL, št. 735.

Literatura: Otorepec, *Valvasorjeva Grbovna knjiga*, str. 8; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 44, 97 in 146; isti, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 322; Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 83; Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 20–21; Klasinc, *Kratka zgodovina*, str. 58.

Wir Fridreich von gots gnaden Romischer kayser zuallentzeiten merer des reichs ze Hungern, Dalmacien, Croacien etc. kunig, hertzog ze Osterreich, ze Steir, ze Kernden vnd ze Krain, herr auf der Winndischenmarch vnd zu Portenaw, graf zu Habspurg, zu Tirol, ze Phiert vnd ze Kyburg, marggraue ze Burgaw vnd lanndtgraue in Ellsass, bekennen wan vnser gemute aus kayserlicher angepornner miltigkait altzeit genaigt ist die so sich vnser vnd des heiligen reichs mit dienstperkait fleissen irer dienste zubelonen damit annder des ebenpild nemen vnd destpegirlicher werden sich gen vns mit trewen diensten zuertzaigen vnd aber die edeln vnser lieben getrewn graf Vlreich von Schawnberg vnser lanndeshawbtman in Krain vnd obrister marschalh in Steir, Jorg von Tschernomel vnser rat vnd haubtman zu Adlsperg vnd am Karst, Caspar von Tschernomel vnser drugsess vnd phleger zu Flednigkh, Niclas Sicherberger, Anndree Hochenwartrer vnser hawbtman in der Metling, Hanns Awrsperger, Anndre Aphaltre, Erasm vom Newnhaws, Jobst Gallemberger, Jorg Lamberger der junger, Anndre vom Newnhaws, Mathes Zellempurger, Hanns Gall von Rudolfsegk, Ott vnd Anndre die Zemenitsch, Jorg Gretzer, Fridrich Luger, Erasm Loser, Hanns Matscherol, Walthasar Durrer, Conrat Liechtemberger, Jorg Mosheimer, Walthasar Wagen, Wiguleis Wernegker, Anndree Wernegker, Niclas Rawber, Hanns Lengheimer, Niclas Sneperger, Walthasar Turner, Caspar Gretzperger, Larentz Paradeiser, Lienhart Gumpeler all in vnserm furstentumb Krain vnd an der Winndischenmarch gesessen getrewlich angesehen haben den swern gedrang vnd behawrung darin vns hertzog Albretct von Osterreich auch ettlich lanndtleut aus demselben vnserm furstentumb Osterreich vnd die von Wienn als wir in vnser burgkh daselbs zu Wienn warn bracht da sy vns dann tag vnd nacht gearbait gutwilligklich vnd mit den ersten aus demselben vnserm furstentumb Krain vnd der March erhebt vns zugezogen seinn vnd mitsambt anndern vor derselben stat Wienn mit sturm mendlich ertzaigt vnd beweiset haben das alles angesehen haben wir in von aigem willen die gnad getan vnd vnser gemain lanndtschafft in Krain die wappen vnd klainat desselben vnsers furstentumbs von Romischer kayserlicher macht volkomenhait vnd als lanndesfurst gepessert erlaubt vnd gegeben wissenntlich mit dem brief daz dieselb lanndtschafft nuhinfur zu ewigen zeiten die skakirung so von ainer des adler sachsen zu der anndern vber zwirch geet was der von perlist von golde vnd dartzu denselben adler im schilt vnd auf dem helm mit ainer kayserlichen kron gezirten zu allen des gemain lanndes natdurfften furn vnd

prauchen mugen in aller form vnd masse als sy vormals die berurt wappen an die bemelt pesserung gefurt vnd der gepraucht haben vngeuerlich. Daun gepieten wir den erwirdigen, hochgebornen, ersamen, edeln vnd lieben getrewn, allen vnd jeglichen fursten geistlichen vnd weltlichen, grauen, herren, rittern vnd knechten, haubtleuten, lanndtuogten, vogten, verwesern, vitztumben, phlegern, burggrauen, burgermaistern, schultheissen, richtern, reten, burgern, gemainden, kunigen der wappen, erhaldden, perseuanden vnd allen anndern vnsern vnd des heiligen reichs auch vnser erblichen furstentumb vnd lannde vndertanen vnd lieben getrewn von Romischer kayserlicher macht ernstlich vnd vesticlich daz sy die obberurten vnser lanndtschafft vnser furstentumbs Krain die obberurt wappen mit irer pessrung an irrung vnd hindernuss berutlich nutzen prauchen lassen als lieb in allen vnd ir yedem sey vnser swere vngnad zuuermeyden. Das mainen wir ernstlich. Mit vrkundt des briefs vnder vnser kayserlichen maiestat anhangundem insigel besigelt. Geben zu der Newnstat an Mittichen nach sannd Erharts tag nach Cristi gepurde im viertzehnhundert vnd drewundsechtzigisten vnser kaysertumbs im aindlesten vnser reichs des Roemischen im drewundzwaintzigisten vnd des Hungrischen im vierden jaren.

Prevod

Mi, Friderik, po božji milosti rimski cesar, povečevalec cesarstva za vse čase, na Ogrskem, v Dalmaciji, na Hrvaškem itd. kralj, vojvoda Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske, gospod Slovenske marke in Pordenona, grof Habsburga, Tirolske, Pfirta in Kyburga, mejni grof Burgaua in deželni grof v Alzaciji. Razglašamo, da je naš duh iz cesarske prirojene milosti vedno naklonjen in je naše in svetega cesarstva s pripravljenostjo in marljivostjo nagradil za njihovo služenje, zato da se bodo drugi zgledovali po njih in bodo postali bolj željni se pred nami izkazati z zvestim služenjem in to so bili plemeniti naš ljubi zvesti grof Ulrik iz Schaunberga, naš deželni glavar na Kranjskem in vrhovni maršal na Štajerskem, Jurij iz Črnomlja, naš svétnik in glavar v Postojni in na Krasu, Gašper iz Črnomlja, naš strežaj in oskrbnik v Smledniku, Nikolaj Žumberški, Andrej Hohenwart, naš glavar v Metliki, Janez Turjaški, Andrej Apfalter, Erazem z Novega gradu, Jošt Gallenberški, Jurij Lamberg mlajši, Andrej z Novega gradu, Matej Zellenberger, Janez Gall z Rožeka, Oton in Andrej Semeniška, Jurij Gracar, Friderik Jamski, Erazem Loški, Janez Mačerolski, Boltežar Dürer, Konrad Lihtenberški, Jurij Mosheimer, Boltežar Wagen, Vigul Verneški, Andrej Verneški, Nikolaj Ravbar, Janez Lengheimer, Nikolaj Snežniški, Boltežar Turner, Gašper Gretzperger, Lovrenc Paradeiser, Lenart Kompoljski, ki so vsi iz naše kneževine Kranjske in Slovenske marke in so zvesto uvideli težko stisko in obleganje, v katerega so nas spravili vojvoda Albreht Avstrijski pa tudi nekateri deželani iz te naše kneževine Avstrije ter Dunajčani, ko smo bili v našem gradu prav tam na Dunaju, kjer so nas potem dan in noč napadali, so se vdano in med prvimi iz te naše kneževine Kranjske in Marke dvignili in prihiteli k nam ter se skupaj z drugimi pred tem mestom Du-

najem hrabro izkazali in dokazali z napadom. Po tem, ko smo vse to videli, smo jim iz naše lastne volje izkazali milost in vsem našim deželanom na Kranjskem iz popolnosti rimske cesarske oblasti in kot deželni knez dovolili izboljšati grb in šlamsko okrasje¹¹⁸ te naše kneževine in dali po lastni volji s pismom, da smejo ti deželani od sedaj naprej za vse večne čase in za vse potrebe dežele slovesno in v takšni meri nositi in uporabljati šahiranje, ki gre prečno od enega orlovega krila do drugega, kar je bilo prej bisernega je zlato in k temu še orla, ki je na ščitu in na šlemu okrašen s cesarsko krono, kot so v preteklosti do te izboljšave neovirano nosili in uporabljali omenjeni grb. Zato ukazujemo iz rimske cesarske oblasti resno in odločno častivrednim, visokorodnim, častnim, plemenitim in ljubim zvestim, vsem in vsakim cerkvenim in svetnim knezom, grofom, gospodom, vitezom in oprodam, glavarjem, predstojnikom dežel,¹¹⁹ odvetnikom, upraviteljem, vicedomom, oskrbnikom, gradiščanom, županom, zastopnikom krajev,¹²⁰ sodnikom, svétnikom, meščanom, gmajnam, vrhovnim heroldom,¹²¹ heroldom,¹²² pomočnikom heroldov¹²³ in vsem drugim našim in svetega cesarstva pa tudi naših dednih kneževin in dežel podložnikom in ljubim zvestim, da pustijo zgoraj omenjenim našim deželanom naše kneževine Kranjske brez motenja in oviranja javno uporabljati zgoraj omenjeni grb z njegovo izboljšavo kot jim je ljubo, vsem in vsakomur pa naj bo v izogib naša težka nemilost. To mislimo resno. Potrjeno s pismom, pečatenim z obešenim pečatom našega cesarskega veličanstva. Dano v Dunajskem Novem mestu v sredo po dnevu svetega Erharda, po Kristusovem rojstvu v tisočštiristotriinšestdesetem, našega cesarjevanja v enajstem, našega rimskega kraljevanja v triindvajsetem in ogrskega v četrtem letu.

¹¹⁸ *klainat* – das Kleinod: spletni slovar Adelung – Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart (http://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/lemma/bsb00009132_6_1_1313 (ogled: 10. 4. 2015)) podaja naslednjo razlago: *In der Wapenkunst werden die Helmzierathen, als Kronen, Hüte, Wülste, Küssen, Thiere u. s. f. Kleinode oder Helmkleinode genannt.*

¹¹⁹ *lanndtuogten* – V Grimmovem slovarju je za težko prevedljiv pojem mogoče najti naslednji dve razlagi: 1. *Verwalter eines Landgutes oder Landbesitzes*, 2. *Vorsteher eines ganzen Gebietes, einer Provinz* (<http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GL01344#XGL01344> (ogled: 11. 4. 2015)).

¹²⁰ <http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GS19034#XGS19034> (ogled: 11. 4. 2015)

¹²¹ *kunigen der wappen* – Pozneje se v nemščini za to nenavadno formulacijo pojavi naziv *Wappenkönig*. Šlo je za funkcijo vrhovnega herolda, ki je bil izvoljen od preostalih heroldov in imenovan od svojega svetnega gospoda. Njegova naloga je bila prepoznavanje plemiških grbov in skrb za upoštevanje pravil heraldike. (<http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GW06872#XGW06872> (ogled: 4. 5. 2015))

¹²² <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/e/he/rold/herold.htm> (ogled: 14. 5. 2015)

¹²³ <http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GP01989#XGP01989> (ogled: 11. 4. 2015)

Baraga, France, *Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva*. Acta ecclesiastica Sloveniae 17. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete Univerze v Ljubljani, 1995.

Birk, Ernst, *Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen*. Wien 1853.

Bizjak Matjaž, Preinfalk Miha, *Turjaška knjiga listin II. Dokumenti 15. stoletja*. Thesaurus memoriae. Fontes 8. Ljubljana: ZRC SAZU, 2009.

Chmel, Joseph, *Urkundliches zur Geschichte Kaiser Friedrichs IV. Auszüge aus einer Conception-Sammlung (Kanzleibuch) im k. k. Haus-, Hof- und Staats-Archive vom Jahre 1478 (Nr. 1–218 vom 7. März 1477 bis 31. Jänner 1478)*. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 3, 1849, str. 77–158.

Chmel, Joseph, *Monumenta Habsburgica. Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in dem Zeitraume von 1473 bis 1576*. Erste Abtheilung. II.-III. Band. Wien 1855–1858.

- Chmel, Joseph, *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris. (Regis IV.). Auszug aus den im k. k. geheimen Haus-, Hof- und Staats-Archive zu Wien sich befindenden Reichsregistraturbüchern vom Jahre 1440–1493. Nebst Auszügen aus Original-Urkunden, Manuscripten und Büchern. I.-II. Abtheilung.* Wien: Carl Gerold's Sohn, 1859.
- Göth, Georg, *Urkunden-Regesten für die Geschichte von Steiermark vom Jahre 1252 bis zum Jahre 1580. Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark* 9, 1859, str. 283–304.
- Jaksch, August von, *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogtumes Kärnten.* Vierter Band. Die Kärntner Geschichtsquellen 1202–1269. Erster Teil 1202–1262, Klagenfurt: Ferd. v. Kleinmayr, 1906.
- Karajan, Theodor Georg von, *Michael Beheim's Buch von den Wienern. 1462–1465.* Wien: Wilhelm Braumüller, 1867.
- Klun, Vinzenz Ferer, *Diplomatarium Carniolicum.* I. Band. Laibach 1855.
- Koblar, Anton, *Drobtinice iz furlanskih arhivov. Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 1, 1891, str. 1–38.
- Lichnowsky, Eduard Maria, *Geschichte des Hauses Habsburg. V.-VII. Theil.* Wien: Schaumburg und Compagnie, 1841–1843.
- Otorepec, Božo, *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku III. (tipkopis).* Ljubljana 1958.
- Pettenegg, Eduard Gaston Grafen von, *Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien.* I. Band (1170–1809). Prag-Leipzig: F. Tempsky – G. Freytag, 1887.
- Schwind Ernst Freiherr von, Dopsch Alphons, *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter.* Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1895.
- Willich, Thomas (bearb.), *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet. Heft 12. Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1440–1446).* Wien – Weimar – Köln: Böhlau Verlag, 1999.

Internetni viri

- <http://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/online/angebot>
- <http://monasterium.net/mom/home>
- <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>
- <http://www.deutsches-rechtswoerterbuch.de/ueber.htm>
- <http://www.regesta-imperii.de/startseite.html>

Literatura

- Bizjak, Matjaž, *Poznosrednjeveška finančna dokumentacija in knjigovodstvo zemljiških gospo-
stev in uradov v osrednjeslovenskih deželah. Zgodovinski časopis* 55, 2001, str. 177–222.
- Bizjak, Matjaž, *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospo-
stev na Slovenskem.* Thesaurus memoriae. Dissertationes 2. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003.
- Bizjak, Matjaž, *Gallenberški listinski arhiv in rodbinska genealogija. Zgodovinski časopis* 65,
2011, str. 248–291.
- Chmel, Joseph, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV. und seines Sohnes Maximilian I.* Erster Band.
Hamburg: Friedrich Perthes, 1840.
- Golec, Boris, *Trgovski promet na širšem območju Višnje Gore do konca 18. stoletja v luči
deželskosodnih in mestnih mitnic. Zgodovinski časopis* 49, 1995, str. 75–98.
- Heinig, Paul-Joachim, *Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik.* (Forschun-
gen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters). Beihefte zu J. F. Böhmer. *Regesta
Imperii* 17. Teil 1-3. Köln – Weimar – Wien 1997.

- Jakič, Ivan, *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Klasinc, Peter Pavel, *Kratka zgodovina slovenske zastave. Lex localis* 4, 2006, str. 53–61.
- Komac, Andrej, *Vzpon Turjaških v srednjem veku* (1. del). *Zgodovinski časopis* 54, 2000, str. 15–48.
- Komac, Andrej, *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 5. Ljubljana: ZRC SAZU, 2006.
- Kos, Dušan, *Bela krajina v poznem srednjem veku*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1987.
- Kosi, Miha, *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Zbirka ZRC 20. Ljubljana: ZRC SAZU, 1998.
- Kosi, Miha, ... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ... (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku). *Zgodovinski časopis* 56, 2002, str. 43–93.
- Luger, Daniel, *Kaiser Friedrich III. und Triest. Beiträge zur Kulturgeschichte der Verwaltung im Spätmittelalter*. (Magisterarbeit). Wien 2010.
- Nared, Andrej, Sezname kranjskega plemstva in kranjskih deželnih stanov. *Arhivi* 28, 2005, str. 313–334.
- Nared, Andrej, *Dežela – knez – stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 7. Ljubljana: ZRC SAZU, 2009.
- Otorepec, Božo, Seznam »deželnih sovražnikov« na Kranjskem in Štajerskem iz okoli 1440. Iz borb med Celjskimi grofi in Habsburžani v letih 1436–1443. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Rajšp, Vincenc in drugi). Ljubljana: ZRC SAZU idr., 1996, str. 331–342.
- Otorepec, Božo, Valvasorjeva Grbovna knjiga »Opus Insignium Armorumque«. *Drevesa* 12, 2005, str. 6–25.
- Preinfalk, Miha, *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 4, Ljubljana: ZRC SAZU, 2005.
- Seuffert Burkhard, Kogler Gottfriede, *Die ältesten steirischen Landtagsakten 1396–1519. Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungs-Geschichte der Steiermark*. Band III-IV. Teil I-II. Graz – Wien – München: Verlag Stiasny GmbH, 1953–1958.
- Slana, Lidija, Grad Lihtenberk in njegovi lastniki skozi stoletja. *Kronika* 59, 2011, str. 411–430.
- Štih, Peter, Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele Celjske. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Rajšp, Vincenc in drugi). Ljubljana: ZRC SAZU idr., 1996, str. 227–256.
- Vilfan, Sergij, Zlata bula Kranjcev. *Zbornik znanstvenih razprav* 53, 1993, str. 1–11 (separat).
- Žontar, Josip, Kranjski deželni vicedom. Prispevek zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem. *Hauptmannov zbornik* (Razprave – Dissertationes V). Ljubljana: SAZU, 1966, str. 279–318.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Urkunde Kaiser Friedrichs III. über die Verbesserung des Krainer Landeswappens aus dem Jahre 1463

Jernej Kotar

Die Urkunde über die Verbesserung des Krainer Landeswappens, die am 12. Januar 1463 am Hof in Wiener Neustadt ausgestellt wurde, gehört zu den wichtigeren Dokumenten des 15. Jahrhunderts. Die Gründe deren Entstehung sind auf keinen Fall lediglich zum Zeitpunkt des Höhepunktes der Fehde zwischen den Habsburger Brüdern Friedrich V. (III.) und Albrecht VI. im Jahre 1462 zu suchen. Ihre Meinungsverschiedenheiten reichen schon ins Ende der 30er Jahre

zurück. Herzog Albrecht war unzufrieden aufgrund der Erbteilung und seiner Randstellung bei der Vormundschaft über Sigismund von Tirol und Ladislaus Postumus und ersuchte deshalb Hilfe bei den Cilliern, die damals in Fehde mit seinem älteren Bruder waren. Der Grund der gegenseitigen Feindlichkeiten lag in deren Erhebung in den Fürstenstand und die damit verbundene Drohung, dass Cillier Territorien ins neue Land verschmolzen werden. Die landesfürstliche Gewalt war am meisten gefährdet in Krain, wo die Grafen auf dem Höhepunkt deren Macht den Großteil des Landes kontrollierten. Der dortige Adel verhielt sich zu Zeiten der dynastischen Rivalität äußerst opportunistisch und wandte sich insbesondere am Anfang der Fehde vom Landesherrn Friedrich V. (III.) ab. Dadurch fiel er in Ungnade bei ihm, was sich auch beim Nichtausstellen der Goldbulle im Jahre 1444 auswirkte. Diese verlieh Friedrich III. den Krainern erst im Jahre 1460 nach dem Aussterben der Cillier und nachdem die Kämpfe um ihr Erbe abgeschlossen waren, als seine Stellung fest genug und der Kreis des Habsburger Adels wesentlich breiter gegenüber der Lage vor 16 Jahren war. Im nächsten Jahr demonstrierte er seine Gewalt und sein verstärktes Bewusstsein auch mit der Gründung des Bistums Laibach. Die Urkunde über die Verbesserung des Krainer Landeswappens war die Belohnung für die Treue der Krainer Landsleute, die sich seit dem Ende der Cillier bemühten, das angeschlagene Vertrauen des Kaisers zu gewinnen. Gleichzeitig war sie der Schlussakt der Festigung von Kaisers landesfürstlichen Gewalt in Krain und unterstreicht auf diese Art und Weise auf der symbolischen Ebene die Verbindung zwischen dem Fürsten und dem Land. Friedrich III. belohnte die Landschaft reichlich nach dem Ende der Belagerung, und zwar nicht nur wegen der Treue, die ihm bis zu jenem Zeitpunkt gezeigt wurde; aufgrund der zahlreichen Streitigkeiten, in die er verwickelt war, benötigte er ihre Unterstützung auch in Zukunft, gleichzeitig wollte er sie in seine Gewaltsphäre integrieren. Wegen der gespannten Verhältnisse mit den österreichischen Ständen umgab er sich im Großteil seiner Regierungszeit mit dem Adel aus den innerösterreichischen Ländern, dennoch waren die Krainer am Hofe die ganze Zeit unterdurchschnittlich vertreten. Einer der Gründe für diesen Zustand ist bestimmt auch die Abwesenheit des Herrenstandes unter den Krainer Landsleuten.

Die hier behandelte Urkunde stellt ein einmaliges Beispiel der kaiserlichen Belohnung von loyalen Unterstützern zu Zeiten nach dem Ende der Belagerung von Hofburg dar. Der dankbare Friedrich III. belohnte seine treuen Krainer Landsleute kollektiv, und zwar mit der Verbesserung des Landeswappens und der Helmzier. Die bisherige silbern-rote Schachierung wurde mit der golden-roten ersetzt und dem Adler wurde die Kaiserkrone aufgesetzt. Ein ähnliches Beispiel ist im Raum Niederösterreich zu finden, wo die prokaiserlich gesinnten Städte Krems und Stein ein ähnliches Privileg erhielten. Friedrich III. sah die Verleihung der Rechte auf die Abbildung der Kaiserkrone im Wappen nur für diejenigen vor, denen er besondere Gunst erweisen wollte. Bei den höchst angesehenen Krainern bedankte sich der Kaiser gesondert. Anfang Januar 1463 gründete er die Ämter des Erbmarschalls und des Erbtruchsesses in Krain und in der Windischen Mark und erteilte sie an die Brüder von Auersperg bzw. Andreas Hohenwart als Lehen, am Jahresende erhielten die Brüder von Tschernembl (Črnomelj) das Erbschenkenamt. Diese Verleihungen wurden für die prominenten Vertreter der Landeselite bestimmt, die sich schon vorher im Dienste des Kaisers betätigten, einige von denen erreichten auch Hofämter. Nach diesem Jahr fangen die Krainer an, in größerer Zahl in den Reihen der kaiserlichen Räte und anderer Träger der Hofämter aufzutreten. Mit der Gründung der oben genannten drei Ämter bekam Krain das System der Erbämter, das in anderen Ländern schon seit dem Hochmittelalter bekannt war.

In der Urkunde ist von besonderer Bedeutung die Liste der 32 Krainer Adeligen, die im Herbst 1462 am Feldzug teilnahmen. Unter Heranziehung von anderen Quellen wurde darauf aufgewiesen, dass diese bei Weitem nicht alle an den Kämpfen in Wien teilnehmenden Krainer darstellten. Einige Landsleute waren zusammen mit dem Kaiser in der belagerten Hofburg gefangen, aber auch das Kontingent, das zur Hilfe beim Abbruch der Belagerung kam, war zahlenstärker. Die Bedeutung der Krainer in diesen Umbruchereignissen war größer als man der Urkunde entnehmen könnte. Der Kaiser wurde von den vereinten Heeren aus Böhmen und aus innerösterreichischen Ländern gerettet, die unter dem Kommando des böhmischen Prinzen Viktorin und des Krainer Landeshauptmannes Ulrich von Schaunberg standen. Auch der in Vipava geborene Andreas Baumkirchner, dessen Vermittlung beim böhmischen König von entscheidender Bedeutung beim Sieg über die Belagerer war, soll nicht unerwähnt bleiben.